

॥ ओ३म् ॥
श्री उपयोमी
आज वैकु

दाहरा.

प्रथम दान अन्न दान છે, ખીજું ઔષધ દાન;
ત્રીજું દાન તો જ્ઞાન છે, નહીં કો તેહ સમાન.
ભણી ભણી વિદ્યા ભણ્યો, ઔષધનું નહિ જ્ઞાન;
નર તે ગે નાદાન છે, દિનદિન થતો હેરાન.

: લેખક :

ધેલાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ વ્યાસ.

સ્કૃંધ માસ્તર

: ક્રિમત

૦-૪-૦

પ્રકાશક:-

ઘેલાભાઈ પુરૂષોત્તમદાસ બ્યાસ.

નાગરકુર્ણ : અહેમદાવાદ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૫૬૬૫

[આ પુસ્તક સંબંધી સર્વે હક્ક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.]

નકલ ૧૦૦૦ :

આવૃત્તિ પહેલી :

સંવત ૧૯૮૭ :

મુદ્રક:-

મૂળચંદ્રભાઈ ત્રીકમલાલ પટેલ

સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના

સ્વદેશમાં ધંધો હતો, વતનમાં સૌ રહેતા, ત્યારે સ્ત્રીઓને તેમની માતાઓ બાળવૈદ્ય શીખવતી. પણ જ્યારે ધંધાર્થે પુરૂષો પરદેશમાં સ્ત્રીઓને લેઈ જવા લાગ્યા, ત્યારે તે જ્ઞાન નાશ પામ્યું ને બચ્ચાના મંદવાડમાં જીવાન માતાઓ ગભરાવા લાગી. તે વખતે સહજ મંદવાડમાં વૈદ દાકતરનાં ઘર ભારે શી આપી શોધવાં પડ્યાં. ને સ્ત્રીઓ વૈદામાં અજ્ઞાન રહેવા લાગી. ગામડામાં વૈદ મળવા ન લાગ્યા. આવી સ્થિતિ જોવાથી મને પ્રેરણા થઈ કે હવે સ્ત્રી કેળવણી વધી છે. માટે લલેલી બેનો તેનો સારો ઉપયોગ કરશે ને દેશી દવાઓ ઉપયોગમાં લેશે.

બાળ વૈદકનું જ્ઞાન મને મારી માતૃશ્રીએ આપેલું હતું. હું વૈદકનો શોખીન, તેમ મારી નોકરી ગામડામાં હોવાથી મેં દવા આપવાનું શરૂ કરેલું. તેથી અનુભવ સાથે કેટલીક સાચી દવા મળેલી. તેથી હાંમત રાખી આ પુસ્તક લખ્યું.

આ પુસ્તક તપાસવામાં મહેમદાવાદના વૈદ બાપાલાલ મથુરભાઈ, વૈદરાજ ભાઈશંકરભાઈ તેમ પાટણુ આયુર્વેદિક કોલેજમાં ચોથા વર્ષમાં પાસ થયેલ ચીમનલાલ અમૃતલાલે તપાસી જોઈ, સારો અભિપ્રાય આપેલો તેમનો હું આભાર માનું છું. આ પુસ્તક છપા-મારા આર્યબંધુ પટેલ ભોગીલાલ રણછોડલાલે સારી મદદ કરી છે.

મુ. મહેમદાવાદ

લી.

નાગરકુખ

ધેલાભાઈ પુરૂષોત્તમદાસ વ્યાસ.

આ ચોપડી ધર્મોદ્ધારને ગરીબોને આપવાથી ગરીબોની આશીશ મળશે. માટે દાતારોએ આ ધ્યાનમાં લેવું.

સાં કળી યું.

વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રકરણ ૧ હું બાળકોનાં ધસારવાં	૫
પ્રકરણ ૨ જીં બાળકોને રોગ થવાનાં કારણ	૫
પ્રકરણ ૩ જીં રોગ ઓળખવાની નિશાનીઓ	૮
પ્રકરણ ૪ યું બાળરોગના ઉપાય	૧
પ્રકરણ ૫ મું સંસારી જ્ઞાન, પ્રજોત્પત્તિ માટે	૪૬
પ્રકરણ ૬ હું સુવાવડ વિષે સૂચના	૫૨
પ્રકરણ ૭ મું દૂધ તૈયાર કરવાની રીત	૫૫
પ્રકરણ ૮ મું બાળકોની આરોગ્યતા	૫૭
પ્રકરણ ૧૦ મું બાળ મેરણ વધવાનું કારણ	૬૩
પ્રકરણ ૧૧ મું બાળકને અકસ્માત થવાના ઉપાય	૬૩

પ્રકરણ ચોથામાં લખેલા રોગનાં નામ.

તાવની દવા	મખારકી	ઉપલીયાની	લાળની
ઝાડાની દવા	ભાર રહ્યાની	કોહોની	હેડકીની
મરડાની દવા	હુંટી પાકની	દૂધ પચાવવાની	આફરાની
ઉદરસની દવા	આંબળની	દાઝેલાની દવા	બરોળની
ઉટાંટીયાની	મુત્રબંધ થયાની	સરદીની	ઝાડાનો બંધાકોશ
ઉલટીની	બહુ મુત્રે તેની	ઉંદરીની	નસકોરી
સસણી કે વરાધની	માટી ખાનારની	ફેલીયોની	રતવાની
ચરમની દવા	બાળક વધે નહિ તેની	વાછુટની	મેંસ પાડવાની રીત
તાણની દવા	આંખ રોગની	વાઝ્યાની	ખસની
ગળુ પડવાની	વાખદની	નાકનો આગર	ખરજવાની
થુલીયાની	કારની	સળેખમ	ચર્મની ગોળી
વાવળી	ખોડાની	ગાલ પચેરીયાં	કમળની
કમળાની	વાચા ઉઘવાની		

પ્રકરણ ૧ છું.

બાળકોનાં ધસારવાં.

બાળકો હમેશાં નિરોગી રહે, અને તેના પેટનાં આંતરડાં સાફ રહે. જઠરાગ્નિ હમેશા કાયમ રહી શકે. અને ઋતુઓનાં ફેરફારથી કે રોગના વાવર ચાલતા હોય તેમાંથી બચાવા ધસારવાની જરૂર છે. અને એ જ્ઞાન આપણી વૃદ્ધ માતાઓને હતું તેથી જુવાન બાલ માતાઓને સેજ સેજ પણ ધસારવા પાવાનું જ્ઞાન આપવામાં આવતું. અને તે રસ્તે જુવાન સ્ત્રીઓ આપ્યા કરતી હતી. અને બાળકોને તેનો લાભ મળ્યા કરતો, માટે ધસારવાં સંબંધી દરેક માતાએ શીખી લેવાનું છે, ને ધસારવા પાવાનું માપ પણ જાણવાનું છે. આ ધસારવાં ઝેરી નથી. તેથી ગભરાવાનું નથી. તેને પથરની ઓરસડી ઉપર ધસીને એકંદર નાની છીપોલી કે નાની ચમચી જેટલો ધસેલો પાતળો લાગ બાળકને ધીમે રહી પાવો. તેથી બાળક નિરોગી રહેશે. ને ઝાડો સાફ આવશે. ઉમરના પ્રમાણમાં ધસારો વધારવો.

આ ધસારવાં ત્રીજે દિવસે પાવાનો રીવાજ રાખવો.

૧ પ્રથમ તો બાળકને ચોખ્ખુ દિવેલ અઠવાડીયે આપતા રહીયે તો પેટ સાફ જ રહેશે ને બીજા વ્યાધિ દૂર રહેશે. દીવેલ બહુ જ રચક બાળકને માલમ પડે તો દીવેલ ઉમરના પ્રમાણમાં પાવલીભારથી શરૂ કરવું. ને તદ્દન બાળક નાનું હોય તો દીવેલમાં ગરમ ઘી પાવલીભાર મેળવીને આપવું કે દીવેલમાં જે બહુ રચક ગુણ છે. તે કમી થશે. એટલું જ નહિ પણ ઘીના સંયોગે બાળકના શરીરમાંથી કસ કાઢી નહિ શકે. ને બાળક પુષ્ટ થતું જશે. આ પ્રયોગ અનુભવ સિદ્ધ કરેલો છે. જે દિવસે દીવેલ પાવું હોય તે દિવસે ધસારવાં પાવાની જરૂર નથી. દીવેલ ૩ ૦|| ભારમાં ૩ ૨) ભાર ગરમ પાણી નાંખી ચોળાને દૂધ જેવું કરી પાવું. તાવ હોય તો ઘી નાંખવું નહિ.

ઘસારવાંની ચીજો.

૧. માટી હરડે—હરડ નતે રચક છે ઝાડો ઉતારેછે. ને શરીરમાં ખોટી ગરમી હોય તો સાફ કરે છે. જીવન શકતી આપનાર છે માટે પ્રથમ હરડના પાંચ સાત લસરકા ઘસવા.
૨. કસ્થિયાતું—આ તાવનો નાશ કરનાર છે. તેમ લોહી સાફ કરનાર છે. કરીયાતાનો આખો છોડ બળરમાં મળે છે, તેમાંથી મૂળ તરફનો જડો ભાગ મૂળ સહીત કટકો ઘસારવા માટે રાખવો. તેના પછી પાંચ સાત લસરકા ઘસવા.
૩. વાવડંગ—આનાં મરીના દાણા જેવાં હલકાં બીજ આવે છે. તેમાંથી બે ત્રણ કણુ ઘસવા.
૪. વાબૂબૂ—એ ફલ છે. પછી વાયુનો નાશ કરનાર ચીજ છે. તેના પછી પાંચ લસરકા ઘસવા. તેથી ઝાડામાં શીશુ આવતું બંધ થશે.
૫. પાનની જડ—આ ગરમી આપનાર ચીજ છે. ઉદરસ મટાડનાર છે તેના પાંચ લસરકા ઘસવા—આ દવા બાળકને સતેજ કરે છે.
૬. ઇંદ્રજવ—કડાનાં ઝાડનાં બીજ છે. તે શેઠીને ઘસારવામાં ઘસવા તાવ તથા વાયુ નાશક છે. દાણા બે ત્રણ લેવા.
૭. સંચળ ખાર—આ ખાર છે. તેમાં રાત્રી સંચલ આવે છે. તેનો કાંકરો ઘસારવામાં રાખવો. તેમાંથી પાંચ સાત લસરકા ઘસવા ઉદરસ મટે છે.

આ ઘસારવાં સિવાય નીચેની ચીજો ઘરમાં રાખવાની છે.

કે બાળક માંદુ પડ્યે એકદમ બળરમાં ઢાડવું ન પડે.

૧. મરડાશીંગ—મરડો બંધ કરે છે.
૨. બોદારસંગ—માટી ખાનાર છોકરાને ઘસીને પાવાથી માટી

- નીકળી જાય છે. આ દવા ઝેરી નથી, રચક છે. એકાદ બે ઝાડા થાય તેટલી આપવી. ચામડીનાં ચાંદા પર ચોપડવામાં આવે છે.
૩. રેવંચીના રીડી—આ રચક છે. મગના દાણા જેટલી પવાય. રચ લાગે છે. ને ઉલટી પણ થાય છે—ઝેરી નથી. સોનાગેર ખવરાવ્યાથી ખાધેલી માટી નીકળી જાય છે.
૪. એળીચો—આ દવા રચક છે. દુટ્ટ ઉપર ચોપડાય છે ઘેન હોય તો માથે ચોપડાય છે. જુલાબ થાય છે ને તાવનો નાશ કરનાર છે પેટ સાફ રાખે છે. લોહી સાફ કરે છે.
૫. આંખાહુળદર—આ દવા ઉધરસ મટાડે છે ને લોહી સાફ કરે છે.
૬. કડુ—આ દવાના મૂળીયાં કાળા રંગના છે. તે તાવ ઉતારે છે. ઝાડો કરે છે. મળ બાઝી ગયેલો કાઢે છે. તેને 'શેકાને એક આની બાર બૂકીમાં પાપડીયો ખાર બે રતી નાંખી પાવી.
૭. મીઠળ—આ ફળ છે, તે છાતીમાં કફ બોલતો હોય તો પાણીમાં ધસીને તેમાં જરા સિંધવ ધસી પાવાથી ઉલટી થઇ કફ નીકળી જાય છે. ૧૦ વાલ જેટલું પાવું.
૮. નસોતરનું મૂળ—આ રચક છે છોકરે રચની દવા ના પીતું હોય તો પાવલીબાર ધસીને ચાના પ્યાલામાં નાંખી પાઈ દેવું. કડવું નથી. ખાંડ સાથે પણ ઉમર જોઇ અપાય. નાના બચ્ચાને વાલ ૧ થી ૨.
૯. જેઠીમધનું મૂળ—આ દવા ઉધરસ વખતે કામની છે, તે ધસીને પાવી. મીઠી ગળ્યટી છે, ગળુ સાફ કરે છે.
૧૦. ટંકણખાર—ઉધરસ તથા મોં આવ્યું હોય તો મધ સાથે ચટાડાય છે. થુલીઓ મટે છે, મોંનાં ચાંદા મટે છે,
૧૧. કળી ચુનાનું નીતરેલું પાણી બાળકને બહુ ઉપયોગી છે. ચૂક-અજીર્ણમાં દૂધ સાથે અપાય છે.

૧૨. અતિ વિખની કળી—આ દવાની લસણની કળી જેવી કળીઓ આવે છે. ગાંધીને ત્યાં મળે છે હિના તાવ ઉતારે છે. ઝેરી નથી. પાંચ ઘઉં બાર ત્રણ વખત ચઢને અપાય છે.
૧૩. ખાખરાના ખીજ જેને પીત પાપડો કહે છે. તે દવા ચરમ પડ્યા હોય ત્યારે પવાય છે ના પીતપાપડો પવાય છે—આ દવા બહુ પાવાની નથી ધસીને પાવી.
૧૪. કાકડાશીંગ—ઉધરસમાં કામ આવે છે.
૧૫. ગોરૂ ચંદન—ગાયના પેટમાંથી નીકળે છે. વરાધમાં કામ આવે છે. ને શરીરને ગરમી આપે છે.
૧૬. શીળાના કાંટા—શીળો જનવર થાય છે. તેના શરીર ઉપર ચામડી સાથે કાંટા થાય છે તે શેકીને વરાધમાં પવાય છે. વાલ ૧
૧૭. કરચલા—તથા કાચબાની પીઠ વાલ બેથી ૩ પાણીમાં ધસી વરાધમાં પવાય છે.
૧૮. ઝેરી ટોપરાના કડકા—એ તાવમાં ને વરાધમાં પવાય છે.
૧૯. સાપોટો—આ દવા વાધરીને ઘેર મળે છે તે દવા ગરમ છે. ને જીલાબ થાય છે ને માથે વરાધનું ઘેન હોય તો ચોપડાય છે. વરાધ ઉપર આ દવા સારી છે. આ દવા શાહુડી જનવરના આંતરડાનો મળ છે વાલ બે પવાય છે.
૨૦. નાગલા દૂધેલીનું મૂળ—પેટનો ભરાવો ને ઘેન હોય તો તાજુ મૂળ લાવી ભરસાડમાં પકવી ધસીને ૩ ના પાણી પાવાથી સુસ્તી હિડી જાય છે ને કંઠ સાફ થાય છે.
૨૧. આકડાના લીલાં મૂળ ભરસાડમાં શેકી હાલ ધસીને પાવાથી સરદી નાશ પામે છે. ને કફ નીકળી જાય છે. વાલ ૧.
૨૨. દેકામાળી એ ઝાડનો યુંદર છે. તાવ ઉપર ધસીને વાલ બે હમકારી પવાય છે. રતવાવાળાં બાળકને રતી ૧ ધવરાવતાં પાવી.

પ્રકરણ ૨ બુ

બાળકોને રોગ થવાનાં કારણ.

નિરોગી માઆપથી પેદા થયેલાં બચ્ચાં નિરોગીજ જન્મે છે એટલુંજ નહિ. પણ તેને રોગો જલદીથી પકડી શકતા નથી. આથી દરેક સ્ત્રી પુરુષને સમજાશે કે નિરોગી શરીરવાળાં માઆપનાં બચ્ચાંજ નિરોગી જન્મે છે, જો તે પર ધ્યાન નહિ રાખે તો માઆપને બચ્ચાં જીંદગીભર દુખમાંજ પીડાય છે ગરમી ચાંદી ઉપદંશ ક્ષય વાળાં માઆપનાં છોકરાં તો દર્દ લાઇને જન્મે છે. પછી માઆપો ઓસડવેસડ કરી કાયર થતાં પણ સુખ મળતું નથી.

કેટલીક સ્ત્રીઓના કાઠે રતવા હોય છે. તેની દવા કરી લોહી શુદ્ધ થયા સિવાય પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાથી બાળક રતવાના દુઃખે પીડાય છે.

કેટલીક વખત માતા ખાવા પીવા અને ધવરાવવામાં શુદ્ધિ પૂર્વક ભૂલ કરે છે. તેથી પણ બાળક માંદુ થાય છે.

સિવાય માઆપની માવજતમાં ખામી બે કાળજી અને ગફલતમાં રહેવાથી બાળક માંદુ પડી જાય છે.

આવા વખતમાં શા કારણથી બાળક ને રોગ લાગુ થયો તેનો નિર્ણય કરવો. જો આપણી ભૂલથી બનાવ બન્યો હોય તો ભૂલ સુધારી લેવી. ઘણી ખરી વાર તો રાત્રે બાળક માની સોડમાંથી ખસી જવાથી ટાઢે મરીને હેરાન થાય છે. એટલું નહિ પણ તેમાંથી તાવ સરદી સળેખમને ઉદ્દરસ લાગુ થઇ જાય છે. વળી રાત્રે ઘોડીયામાં નાંખી મૂકવાથી પણ ઉપર પ્રમાણે બને છે.

પ્રકરણ ૩

રોગ પારખવાની નિશાની

સાધારણ રોગનાં નામથી તો સ્ત્રીઓ જાણીતી છે. છતાં પણ રોગના પ્રકાર તે ઓળખી શકતી નથી.

લણા ખરા રોગ ઝાડાની સ્થિતિ ને રંગ ઉપરથી પરખાય છે. તે વિષે થોડું લખ્યું હતું કે માને સમજ પડે.

તાવ આવતો હોય તો પેટ ડૂવું રહે છે તે જોવું. ઝાડો થાય છે કે નહિ તે જોવું. તાવ ચઢ ઉતરતો છે કે રાત દિવસ કાયમ રહે છે. તેનો તપાસ કરવો ને કાયમ તાવ રહેતો હોય તો તાકીદે દવા શરૂ કરવી. એટલે કડવો ઉકાળો દિવસમાં ત્રણ વખત આપ્યાજ કરવો.

મંદવાડમાં બાળકના ઝાડાના રંગ જુદા જુદા હોય છે તે ઉપરથી રોગ પરખાય છે. ને વાયુ કફ કે ગરમીનો આગર માલમ પડે છે.

૧. જો ઝાડો પાતળો ને ઘોળો હોય તો જાણવું કે તેને અજીર્ણ થયું છે હોજરીમાં દૂધ પચતું નથી. પીત થતું નથી.
૨. લીલો ઝાડો હોય તો શરદી થઈ છે. અને ઝાડો આંતરડામાં ભરી રહેલો નીકળતો નથી. ને ગંધ મારે છે.
૩. જો ઝાડો પાતળો થતો હોય ને ઝાડામાં બીજ જેવા દાણા માલમ પડતા હોય તો તેના પેટમાં જંતુ છે ને તે જંતુ બાળકની શક્તિ ઘટાડે છે.
૪. ઝાડામાં આમ પડતા હોય તો, આંતરડામાં શોળ છે અને સરદી થઈ ગઈ છે તેથી આંતરડામાં કાવાણુ થાય છે.
૫. ઝાડામાં લોહી પડતું હોય તો આંતરડામાં આંદાં પડેલા છે. એમ સમજવું.
૬. ઝાડો ફરરર ફરરર વારંવાર થતો હોય તો હોજરીમાં ઝેરી વિકાર થયો છે. એમ સમજવું તેનું બીજું કારણ અજીર્ણ પણ હોય છે.
૭. જો ઝાડો કાળો કાટપડા જેવો હોય કે કપ્પળયત રહેતો હોય તો માટી ખાય છે એમ સમજવું.

૮. ઝાડો પીળો અને સાધારણ બંધાઇનો આવતો હોય તો નિરોગી સમજવું.
૯. ઝાડો લીલો મીઠ્ઠો ને ગંધાતો હોય તો મખારકી થઇ છે. છે એમ સમજવું.
૧૦. ઝાડો ધણોજ લીલો હોય તો વાયુનું જોર છે ને વાવળી થઇ છે સમજવું.
૧૧. ઝાડાની કબજીબત હોય, ઉપર ઉપરથી થતો હોય, ઝાડામાં ખીજ જેવા કાણા માલમ પડતા હોય. તેની સાથે તાવ જારી રહેતો હોય, તો વરાધ કે સસણી થશે એમ જાણવું. આ વખતે નીચેની છેલ્લી પાંસળાઓ નીચે ખાડા પડે છે ને શ્વાસ લેવામાં હરકત માલમ પડે છે.
૧૨. પેશાબ પીળો અગર રતાશપર થતો હોય તો ઝીણો તાવ હમેશા રહે છે ને ગરમી વધી ગઇ છે જાણવું.
૧૩. પેટ કઠણ રહેતું હોય તો બાર રહ્યો છે, એમ જાણવું અને તાવ પણ જોડે હોય છે.
૧૪. બાળકના ગળામાં ખૂર ખૂર થતું હોય તો છાતીમાં કફ વધ્યો છે જાણવું.
૧૫. બાળક ચીસો પાડતું હોય તો ચૂકાય છે તેમ જાણવું.
૧૬. બાળક માથું પંપાળતું હોય તો માથામાં પીડા થાય છે, એમ જાણવું.
૧૭. બાળક રો રો કરતું હોય તો અમુઝાય છે એમ સમજવું. અથવા પેશાબ ઝાડો થતો નથી એમ જાણવું.
૧૮. બાળકને તાવ હોય. મોં ગંધાતું હોય, આંખ દુખતી હોય બાળક રાત્રે ઝબકતું હોય, દાંત કઠડાવતું હોય. ને શુદ્ધમાં હાથ ધાલી વલુરતું હોય તો ચર્મ જાણવા.
૧૯. બાળક ઉંઘમાં ઝબકતું હોય તો ખુલ્લા વાયુની જરૂર છે એમ સમજવું. મગજની પીડા છે.

૨૦. બાળકને ધાવણ પચતું ના હોય, ઉલટી થતી હોય. ને ગળુ સુકાતું હોય તો ગળામાં ચોરીયા જાણવા. ને હોજરી નખળી પડી ગઈ જાણવી. તથા પીતની આવક નથી. તેથી ઝાડા પણ થયાજ કરે છે, ને રંગે ધોળા હોય છે.
૨૧. ચામડી ઉપર ફાલ્લીઓ ને ગડગડાં નીકળતાં હોય તો લોહી ખિગાડ સમજવું.
૨૨. ચામડીમાં રાતાં ચક્રામાં રાતી ગાંઠા સુવાળી જગાએ રતાશ માલમ પડતી હોય તો રતવા જાણવો.
૨૩. તાળવામાં ખાડો પડ્યો હોય તો છોકરૂં ગળી જાય છે એમ જાણવું.
૨૪. છોકરૂં દશ મહીનાનું થયું હોય ને, આંખો આવે કે ઝાડા થાય તો જાણવું કે દાંત આવવાના છે.
૨૫. છોકરૂં ધવરાવ્યા છતાં પણ રોતું હોય તો તેના પેટમાં પીડા છે ને ચૂકાય છે એમ જાણવું.
૨૬. જીભ ઉપર ધોળી છારી બાઝી હોય તો અજીર્ણ જાણવું.

પ્રકરણ ૪ થુ

બાળકોના રોગના ઉપાય (૧)

૧. તાવ આવતો હોય તો પ્રથમ તો તાવ આવવાનું કારણ શોધી કાઢવું.
૨. અજીર્ણથી તાવ આવતો હોય તો જીલ્લાખ આપ્યા પછી કરિયાતું ઇંદ્રજવને કડુ ઉકાળીને મધ સાથે દિવસમાં ત્રણ વખત આપવું. આને કડવો ઉકાળો કહે છે: ૩, ૦૧ ભાર.
૩. દેકા માળી હમકારીને ત્રણ વખત પાવી.
૪. ભોંય આંબલીના પાંતરાની ચા ત્રણ વખત સાંજ સવાર ને બપોર પાવી. તેમાં કાળીજીરીને ઇંદ્રજવ નાંખવા. ૩, ૧) ભાર.

૫. કાચકીના પાનનો રસ છમકારી તથુ વખત પાવો.
  ૬. લીમડાની શળાયોનાં ડીટાં ઉકાળી તથુ વખત પાવાં.
  ૭. કોલંબાની ગાંઠ ધસીને તથુ વખત પાવી.
  ૮. અતિવિષની કળી પાણીમાં ધસી મદ સાથે તથુ વખત પાવી.
રતી ૧.
  ૯. તાવ સાથે ઉધરસ હોય તો કરીયાતું. જેઠીમધ, કાકડાશીંગ
અતિવિષની કળી પાણીમાં ધસી મધ સાથે તથુ વખત પાવી.
  ૧૦. ટાઢ સાથે તાવ આવતો હોય તો તુળશીના પાન તથા મરી.
ને કાચકાની સેકેલી મીજ સમાન ભાગે તથુ લેધ વાલ ૨,
પાણી સાથે પાવી.
  ૧૧. તાવનું જોર વધારે હોય ને શરીર આખું ગરમ થતું હોય તો
ધાણા વળીઆરીને સાકરનું પાણી પાવું ને શરીર ઉપર અરી-
ઠાનું શીણુ ધસીને આખા શરીરે ચોળવું. બીની માટી માથે
બાંધવી. તથુ ચીજ સરખી લેવી.
  ૧૨. સમુદ્રકળના બીજને બકરીના દૂધમાં ધસીને ચોળવું.
  ૧૩. ભારનો તાવ હોય તો પેટે નીચે મુજબ બંધારણ બાંધી મળને
પકવવો, પછી જીલાબ આપવો. ખીચડી ભાત ને ગરમ
કરી પેટે બાંધવી.
૧. બામ બાશી પેટે બાંધવી, ને બામનું પાણી છીપોલીમાં
વાલ ૧ મીઠું નાંખી તથુ વાર પાવું.
  ૨. મહુડાને બાજરી બાશી પેટે બાંધવાં
  ૩. હાથ ચોરનું લાબરીયું ભરસાડમાં બાલી બકાયા પછી પેટે
બાંધવું હી. ૩
  ૪. બકરીની લીડી, મહુડાં ગાણીનો ઘાસ ને જીનો ઈંટનો ભુકો
દીવેલ નાંખી શીરો કરી પેટે બાંધવો.

૫. ગટ ખોરડીનાં પાન ખાશી પેટે બાંધવાં.
૬. ફુટી આસપાસ એળાંચો ભરવો.
- અંધારણુ બે ત્રણ દિવસ બાંધ્યા પછી સોનામુખી હીમજ ખાપ-
ડીએ ખારો સૂક ને ગોળ નાંખી ઉકાળો કરીને ૩, ૧) ભાર સવા-
રમાં આપવો તેથી જીભાળ લાગી નીકળી જશે નસોતરતા મૂળનો
જીભાળ હિમરના પ્રમાણમાં ખાંડ સાથે છ માસના છોકરાને ૧ છીપોલી
ધસારો, ચામાં નાંખી પાવો. રેવંચીનો શીરો મગનીદાળ જેટલો અને
અનાજ ખાતો હોય તો ચણાની દાળ જેટલો પાણીમાં ધસી પાવો.
૧૪. મુદતીયા તાવમાં ઝાડાનો ખુલાસો રહે તેમ કરવું. ને દૂધ કાંજ
આપતા રહેવું. ને તાવનો કડવો ઉકાળો ત્રણ વખત ૩ ૧)ભાર
પ્રમાણે આપવો.
૧૫. ગળોના વેલા લાવી છૂંદી ખોખરા કરી ઉકાળાને મદ નાંખી
પાવું.
૧૬. લીબડાની અંતરછાલ ઉકાળી તેમાંથી બળ્ખે ચમચી ત્રણ
વખત પાવી.
૧૭. કવીનાઇનની પડીકીઓ મળે છે તેમાંથી એક ધઉભાર સવારમાં
તાવ ન હોય ત્યારે લીંબુના રસમાં પાણી સાથે પાવી.
૧૮. પાણી ખૂબ ઉકાળી તેમાં ચપટી રાષ્ટ્ર વાટીને નાંખી તેનો
બાફ આપવો.
૧૯. અરકુશીના ત્રણ પાન ઉકાળાને ત્રણ વખત છીપોલી ભરી પાવાં.
૨૦. લીમડાના પાન પાંચ સાત ઉકાળાને ત્રણ વખત બળ્ખે ચમચી
પાણી પાવું.
૨૧. તાવમાં માથું ગરમ રહે તો માટી પલાળી કપડામાં વીટી માથા
ઉપર મૂકવી. માટી બીનીને બીની રાખવી. અથવા ગરમ
પાણીમાં થોડી રાઈની બૂકી નાખી ૧૫ મીનીટ ઢીચણુ સુધી
પગ જુડે તેમ પવાલીમાં ઉભો રાખવો માથુ નરમ પડશે.

ઝાડાની દવા નં. ૨

૧. પ્રથમ દીવેલનો હાથે જુલાળ આપી કોઠો સાફ કરવો.
૨. ધવરાવ ધવરાવ કરવું નહિ નિયમિત ધવરાવવું.
૩. ગરમ લુગડુ પેટ ઉપર બાંધવું.
૪. કળી ચુનાનું નીતરું પાણી થોડુ થોડુ દૂધ નાખી. પાચા કરવું
રૂપીઆભાર કૂટયા વગરના કળીચુનાના કાંકરાને પાશેર પાણીમાં
પલાળી થોડીવાર ઠરવા દઇ નીતરું પાણી શીશીમાં ભરવું.
૫. માતાએ ભારે ખોરાક લેવો નહિ.
૬. ચાકની ભૂકી પાવલીભાર લઇ તેમાં અરીસુ રતી ૧ વાટી ૪
પડીકી કરી. એક એક ઝાડો બંધ થતા સુધી પાવી. ઝાડો
મટે પડીકી પાવી નહિ.
૭. દૂધ પાતાં હોય તો પીપર નાંખી ઉકાળાને પાવું ને લીલો
ઝાડો થતો હોય તો લીમડાનું દાતણુ કરીયે તેવડી બાડી ડાળા
લીમડાની ભરસાડમાં શેકી ધસીને પાવાથી લીલો ઝાડો મટશે.
૮. ખીલીનો ગર્ભ, વાળો, ધાવડીનાં પુલ ને લોદર સૌને ખોખરાં
વાટી ઉકાળી તેનું પાણી ત્રણવાર પાવું. ૩ ગા ભાર
૯. વારંવાર ઝાડો થતો હોય તો ઇલમીટનાં કુલ તથા કપુર
પાવલી પાવલીભાર શીશીમાં નાંખી તડકામાં મૂકવાથી તેલ
થઇ જશે, તે તેલનાં ટીપાં પાણીમાં કે પતાસામાં ૧-૨
ટીપાં નાંખી પાવું. પાણી સાથે
૧૦. ઝાડા સાથે ઉલટી હોય ને કોષ્ટ દવા ટકતી ના હોય તો
ચુનાનું નીતરું પાણી ૩૧) ભાર પાવું. પછી દવા પાવી.
૧૧. અરકુસી અથવા કાંટાશળીયાનો ઉકાળો મધ નાંખી પાવો.
૧૨. પેટ પર અરકુશીના પાન બાફીને બાંધવાં.
મરડો—નં-૩ ઝાડામાં લોહી પાચ પડતું હોય તેને મરડો
કહે છે.

૧. પ્રથમ એરંડીયાનો જીલાળ આપી પ્રથમ કોઠો સાફ કરવો પછી ના મટે તો હીમજી હરડે (નાની બાળ હરડે) એરંડીયામાં તળીને તેમાંથી એકાદ ઘસીને પાવી. છતાં ઝાડામાં આમ પડે તો એરંડીયાનો હલકો જીલાળ આપવો તેથી જલદી આરામ થાય છે. લોહી પાત્ર પડવાનું કારણ આંતરડામાં ચાંદા પડી જાય છે. ને તેમાંથી લોહી પાત્ર પડે છે માટે જીલાળ આપ્યા પછી દહીમાં ટંકણુખાર ૪ ઘઉંબાર પુલાવીને ત્રણ વખત ચટાડવું, તેથી ચાંદા રૂઝાઈ જશે. ટંકણુ દેવતા ઉપર ઠીકરામાં નાંખી પુલાવવો.
૨. રાજ બજારમાં મળે છે તેમાંથી ૧ આની ભારની ભૂકી વસ્ત્ર ગાળ કરીને દહીં ત્યા સાકર નાંખી ત્રણવાર ચટાડવી.
૩. પાકાં ખીલાનો ગર્ભ પાવલીબાર ઉકાળી તે પાણી ત્રણવાર પાવું. પાણી નવટાંક ઉકાળી ૩. ૩ ભાર રહે ત્યારે ઉતારવું.
૪. પાવલીબાર બાવળના ગુંદરમાં ૧ રતી મોરથુથુ કુલાવી તેની ૨૪ પડીકી કરી એક એક પડીકી મટતા સુધી આપવી. ઝાડો બંધ પડે કે પડીકી આપવી નહિ.
૫. આંબલીનો ચીચોડો શેકી પાણીમાં ઘસીને પાવો. અને મોટા અરડુસાની જાલનું પાણી સાકર નાંખી પાવું.
૬. ઉમરડાના ઝાડની જાલ ઘસી છીપોલી પાણી ત્રણ વખત પાવું અથવા ઉમરડાના પાનનો ઉકાળો કરી ત્રણ વખત આપવો.
૭. જાંબુના દહોયા પાણીમાં ઘસી પાવા. છીપોલી ભરી ત્રણવાર.
૮. આંબાની ગોટલી ઘસી છીપોલી ભરી ત્રણ વખત આપવી.
૯. દાડમની જાલ વાટી તેનું પાણી છીપોલી ભરી ત્રણવાર પાવું.
૧૦. જાયફળ પાણીમાં ઘસી ૦૧ રતી અશીણુ ઘૂટી ત્રણવાર પાવું.
૧૧. તુલસીનો રસ ત્યા કુદીનાનો રસ જે મળે તે છીપોલી ભરી ત્રણવાર હમકારીને પાવો.

૧૨. ચાકની ભૂકી પાવલીભારમાં રતી અરીણુ નાંખી ૧૨ પડીકાં કરી એક એક આપતાં રહે. મરડો મટે પડીકી બંધ કરવી.
૧૩. કુમળા દાઢમમાં ૨ રતી અરીણુ વચમાં મુકી કપડામાં વીટી ભરસાડમાં પકવવું વાટી ચણા માફક ગોળી કરી એક એક પાણીમાં ધસીને આપતા જવી.
૧૪. લસણની કળીમાં અરીણુ રતી ધાલી બાકી દેવતામાં શેકીને છ ગોળી કરી આપવું.

ઉદરસ—નં. ૪

- (૧) જેઠીમધ, કાકડા શીંગ અતિ વિષની કળી લીડી પીપર ને વજ, મોથ બારીક વાટી વજ્રગાળ કરી મદ પાવલીભારમાં એક આની ભાર ભૂકી નાંખી ત્રણવાર ચટાડવું આ દવા રોજ ચટાડવાથી બાળકની ઉદરસ ખાતરી પૂર્વક મટશે.
- (૨) દૂધમાં પાણી નાંખી ઉકાળી પાણી દૂધ બાળી નીચે રહે તેને વાટી ભૂકી કરી વાલ ૧ ની પડીકી કરી ત્રણ વખત આપવું.
- (૩) ધાવણા બાળકની ખાંસી ઉપર.—૧ દુધમાં હળદર નાંખી ઉકાળી તે ગળ માફક ત્રણવાર પાવું ૨ અથવા એલચી, લવીંગ ને અજમો વાટી ચેવળી પાનમાં મૂકી બીડું કરી અઘોળ પાણી કલાઇ દીધેલી વાટકીમાં બાપી પાણી ચોળી ગાળી દીન ૩ ત્રણવાર પાવું.
- (૪) હળદરમાં મીઠું નાંખી ખદખદાવી ઠંડું પડ્યે જાતી ઉપર ચોપડવું. કફ છૂટો પડે નહિ ત્યાંમુધી દીવસમાં ૪ વાર ગરમ કરી ચોપડવું. પોસ ડોડાનો જાતી ઉપર શેક કરવો.
- (૫) જાતી ઉપર ટરપેન્ટાઇન નામનું તેલ મસળવું.
- (૬) ધણો કફ જાતીમાં થયો હોય તો મીઠળ ધસીને અથવા જળીયાનાં પાંદડાનો રસ, કે કુતરીના પાંદડાનાં રસ છીપોલી

ભરી પાવાથી ઉલટી થશે તેમાં જરા મીઠું વાટીને નાખવું.

(૭) ચોરનાં પાકાં પાન દેવતા ઉપર શેકી દીવેલ ચોપડી છાતી ઉપર બાંધવા દી. ૩.

(૮) અરકુશીના પાન બાપી છાતી ઉપર બાંધવા દી. ૭

(૯) છાતી ગરમ રહેવા જિનના વઝનો પટ્ટો વીટવો. ઉધરસમાં છોકરાને શરદી ના લાગે માટે કપડાં પહેરાવી રાંખવાં.

ઉટાંટીચો નં. ૫

આ ચેપી રોગ છે માટે ધરનાં બીજાં છોકરાંને લાગુ ના પડે, માટે આ રોગીને જુદો રાખી ખવાડવું ને સુવાડવું.

૧. ઉલટી કરવાની દવા આપવી, મીઠળ તથા સિંધવ ધસીને કાકરવરાણું પાણી પાવું.

૨. રેચ હલકો આપવો.

૩. શીતોપ્લાદી ચૂર્ણ સીજેલા ઘીમાં ચટાડવું રોગ મટે ત્યાંસુધી.

૪. છીપોલી છીપોલી ઉનું ઘી દરરોજ પાવા શરૂ કરવું.

૫. કવીનનાઈ ૧ ગ્રેન આપતા રહેવું, ત્યાં લોખાનનું પાણી આપવું.

૬. અરકુશીને બાપી પાન છાતી ઉપર બાંધવાં ને થોડું ગરમ ગરમ તે પાણી પાવું ત્રણ વખત છીપોલી ભરીને દી. ૭

૭. ઉટાટીયાનો અકસીર ઉપાય.

મોટી હરડે, પાનની જડ, ને ટંકણુખાર પુલાવેભો ત્રણેની કપડ છીણુ બૂકી કરી મદમાં ઉપર પ્રમાણે દિવસમાં ત્રણવાર ચટાડવી.

૮. કળી ચુનાની આશ દૂધ સાથે આપવી.

૯. કાંટાશળીયા તથા અરકુસીનો ઉકાળો મદ સાથે આપવો.

૧૦. અપીણુ રતી ૧ કપુર રતી ૪ તેની ગોળીઓ મગ જેવડી કરવી. સવાર બપોરને સ્નાને ૧ આપવી.

૧૧. લક્ષણ ત્યાં અજમેા ખોખરો કરમેો લેષ કપડામાં પોટલા કરી ગમે બાંધવી.

૧૨. ભોંય ભોટંગડીના પંચાંગનો ઊકાળો આપવો, મદ સાથે.

૧૩. લાલ સંચળ કપડ છીણુ કરી સવાર સાંજ ઘીમાં કાલવી રતી ૧ ચટાડવું. આ રોગ ૩ પખવાડીયાં સુધી રહે છે, ઉધરસ ખાતાં છોકરે તણાઇ જાય છે. નસો જેંચાય છે. તે વખતે હાથનાં કાંડાં પકડી રાખવાં, શરદી થવા દેવી નહિ દૂધનો ખોરાક આપવો ને જાતી પર શેક કરવો. ટરપીટન ચોળવું.
ઉલટી-નં. ૬

(૧) ચુનાની આશ બમે ચમચી ત્રણ વખત આપવી, તેમાં ગાયનું થોડું દૂધ નાંખવું.

(૨) અતિ વિખની કળીને કાકડાશીંગ વાટી મધમાં ત્રણ વખત ચટાડવું દી. ૭

(૩) બાળક ખમી શકે તો જાતી ઉપર રાઇની પટી મારવી. ચપટી રાઇને પાણીમાં વાટી કાગળ ઉપર ચોપડી જાતી પર પાંચ મીનીટ મૂકવી ને ફાસ્લીઓ ઉઠે તો ઘી મસળવું.

(૪) કૃમીની ઊલટી હોય તો વાવડીંગ પીતપાપડોને કીરમાણી અજમેોનો ઉકાળો આપવો.

૫. એક રેચ આપવો. ને પેટ શેકવું નાળીયેરની કાજલી પાણીમાં પથર ઉપર ધસી ૩ ૧) બાર પાણી ત્રણવાર પાવું.

૬. પાપડીયો ખાર, અથવા સોડા ખાર અથવા સાજનાં ડુલ વાલ ૨ પાણીમાં ઝોગાળી પાવાં ૩ વખત.

૭. એક બે દિવસ થોડું થોડું ગરમ પાણી પાયાં કરવું.

૮. પેટ ઉપર ટરપીટન તેલ ચોળવું.

૬. નિયમિત રીતે ધવરાવવું દૂધ પાણી નાંખી ભિક્ષાળ્યા પછી ઠંડું કરી ગાળીને પાવું.
૧૦. સવાનું પાણી ૩ રાા બાર પાવું. રીત—સવાને ખોખરા કરી પાણીમાં પલાળી મૂકવાં. પછી પાણી ગળીને વાપરવું.
ચૂંક—નં. ૭ ઘોડાની લાદ તાજી નીચેાવી. માંઢી સેકેલી હીંગ વાલ ૧ નાંખી છીપોલી પાણી ઉપર પ્રમાણે પાવું.
૨. સાજનાં પુલ વાલ ૨ ત્રણવાર પાવાં ચૂંક ન મટે તો ફરી પાવાં.
૩. ધાવણા બચ્ચા માટે તેની માએ અજમેને મીઠું અથવા સંચળ ચાવી થુક કરી કપડામાં ગાળી છીપોલીમાં લઈ ધાવણ નાખી પાવું.
૪. ચૂંક અપચાથી આવતી હોય તો ગોળ, પાપડીયો ખારો અજમે ને સંચલ નાંખી ભિક્ષાળો ત્રણ દિવસ સુધી પાવો.
૫. પેટ પર હાથ ગરમ કરી શેક કરવો.
૬. હીંગ સેકી ઘી સાથે દિવસમાં ત્રણવાર રતી ૧ ચટાડવી.
૭. સનલાષ્ટ જેવો કે ગોદરેજ જેવો સાણુનો કડકો કાપી તેમાંથી અણીદાર સાણુની દીવેટ કરી ઉપર દીવેલ ચોપડી ગુદામાં ખોસી ધાલવી થોડા વખતમાં ઝાડો થશે—ને ચૂક મટશે.
૮. પેટ ચડયું હોય તો કારેલીના પાનનો રસ ૦૧ થી ૦૧૧ તોલો જરા મીઠું નાંખી પાવો,

વરાધ—સસણી નં. ૭

આ રોગ ભયંકર છે, મોટાને મુઝારો અને નાનાને સસણી કે વરાધ કહે છે, આ રોગમાં ફેફસાં ખરાબ થાય છે, ને દમ લેવાતો નથી, તેથી પાંસળી નીચે ખાડ પડે છે, તાવ ભર્યો રહે છે ને પેટ સાફ આવતું નથી, ઝાડામાં વરાધના જીવડા હોય છે માટે પ્રથમ તો પેટ સાફ કરવાની દવા આપવી, નં, ૪ ની પણુ તે પહેલાં નં, ૧૨ ના બંધાયણ બાંધવાં,

૧, આ રોગમાં છાતી ઉપર ટરપીટન તેલ ચોળવું. ને તેના ઉપર પોસ ડોડાનો શેક દિવસમાં ૧ ૨ વખત કરવો, શેક કરવાની રીત પાણી શે, ૧ માં અધોળ પોસ ડોડા નાંખી ઊકાળવું, વરાળ થયે તપેલી ઉપર ચારણી પીતળ કે તાબાની મૂકીને ચારણીમાં ઊનના કપડાના કડકા મૂકવા, વરાળ થાય તે વખતે ખમાય તેવો શેક કરવો. કડકા એ મૂકવા કે વારા ફરતી શેકાય.

૨. અળશીની પોટીશ છાતી ઉપર મૂકવી.

પોટીશની રીત—અળશી એક શેર લાવવી તેને જરા શેકવી. પછી લોઢાની ખાયણીયામાં કે ખાયણીમાં ખાંડી નાંખી ભૂકા કરવો. તેમાંથી નવટાંક લઈ કઢાઈમાં પાણી ગરમ થાય ત્યારે નાંખવી. પાણી શીરા માફક નાંખવું અળશીનો શીરો થાય કે પાટલા ઉપર પાતળુ કપડુ પાથરી તે ઉપર અળશીનો શીરો પહોળો કરવો ને કપડુ ઉપર વાળવું તે પછી છાતી ઉપર ખમાય તેવું ટાદું પડે મૂકવું. એ પોટીસ ટાઢી પડે કે બીજો ભાગ કઢાઈમાં હોય તે લૂગડા ઉપર પાથરી સાધારણ ગરમ હોય ત્યારે છાતી ઉપર મૂકવો. એમ વારા ફરતી શેક કરવો એનો એ અળશીનો શીરો બીજીવાર ત્રીજીવાર ઊનો કરવાથી કામ લાગે છે, પછી બીજો નવો શીરો કરવો, અળશીની પોટીશ આખા દિવસમાં ૧૨ વાર મૂકવી.

૩. ઝાડાનો ખુલાસો થાય માટે સૂઠની ચામાં એરંડીયુ ૩ ગા ભારથી ૩ ૧) ભાર નાંખી પાવું આ દર્દમાં પેટ સાફ રાખવાની ને શેકની જરૂર છે કારણ ફેફસાનો રોગ છે તેનો સોજો ઉતારવો જોઈએ.

૫. કરચલાના શરીરના ભાગ વાધરીને ત્યાં મળે છે તે લાવી બાટી જરા ગોળ નાંખી ઊકાળીને પાવું.

૬. માણસનું બળેલું હાડકું લાવી ઘસીને કે વાટીને ગોળ સાથે ઉકાળીને વાલ ૧ પાવું.
૭. સાપોટો નામની દવા વાઘરીને ત્યાં મળે છે તે લાવી વાલ ૨ પાણીમાં વાટી પાવી. આ દવા વરાધના ઝેરનું ઘેન ઉતારે છે સાપોટાનું પાણી આખે શરીરે ને કપાળે પણ ચોપડવું.
૮. પેટ સાફ ના આવતું હોય તો પેટે અંધારણુ બાંધવું કે જેથી પેટમાંની મળની ગાંઠો પકવ થઈ નીકળી જાય.
૯. ગીલોડીની ગાંઠ ઘસીને પાવી. મોટો માણસ મુજરાથી માંડો થાય છે. ત્યારે આ ગાંઠ પાવાથી ગાંડપણુ મટી જાય છે.
૧૦. ઘેન હોય તો કપાળે એળીયો ભરવો તેમજ બે પાંસળીયા નીચે પેટના ખાડમાં ફૂટી પાછળ એળીયો ભરવો.
૧૧. આ રોગમાં કફનું જોર વધે છે. માટે જીલાબ ઉલટી પણ કરાવાય છે નાનું અચ્યું હોય તો ગરમ પાણી જરા મીઠું નાંખી પાવું. અથવા વાંદરાની હુગાર પાણીમાં ઓગાળી ગળીને પાવું.
૧૨. આ રોગમાં પેટ ઉપર અંધારણુ નીચે મુજબ બાંધવાં.
૧. બામ બાફીને બાંધવી ઘટખોરડીનાં પાન બાફીને બાંધવાં.
  ૨. ખરસાંડોની લીલી ડાળીઓ ખાંડી છાશ નાંખી બાફીને પેટે બાંધવી.
  ૩. મહુડા બાજરી ઘાણીનો ધાહ—ને જીનો દેખાળો ખાંડી તેમાં ઝેરંડીયું નાંખી શીરો કરી પેટ ઉપર બાંધવો.
- ઉપરની દવાઓ પૈકી જેને જે મળી શકે, અનુકુળ આવે તે વાપરવી, બધી દવાઓ વાપરેલી છે.
- આ રોગમાં રોગીની શક્તિ સચવાય તેટલોજ ખોરાક આપવો.

વધારે ઝોરાકની જરૂર નથી, કદ વધી પડે છે માટે તે ઝોગળા જાય, તેવી દવા કરવી, ફેફસાપર અળશીનો શેક કરવો.

૧૬. અતિવિષની કળી છીપોલી ભરી ઘસીને ઘસારો થાય તેમાં

૩૫)ભાર પાણી નાંખી ચમચી ચમચી છ વાર પાવું.

૧૭. હીંગ ૦૧ આનીભાર શેકી ૩૫)ભાર પાણીમાં નાંખી ચમચી ચમચી છ વખત પાવાથી સમણી નરમ પડે છે, આ બન્ને દવા ભેગી કરીને પણ પવાય છે.

કૃમીરોગ નં. ૯

વાવડીંગ, કીરમાણી અજમો, પીતપાપડો ને કાળાજીરીને ઊઠાજો કરી આપવો, પાછળથી એરંડીયાનો જીલાય આપવો દવાની ચીજે પાવલીભાર પ્રમાણે લેવી.

૨. બજારમાં કીરમાણી અજમાના સત્ત્વમાં ખાંડ મેળવેલી ટીકડીઓ વિલાયતથી આવે છે, તેને ઇંચેજમાં સેન્ટો નાઇની ગોળાયો કહે છે હાલમાં લોકો વાપરે છે પછી એરંડીયાનો જીલાય આપવાથી ચરમ નીકળી જશે ન નીકળે તો બે કે ત્રણ ટીકડી આપવી પછી જીલાય આપવો.

આ રોગમાં ઝાડા થાય છે, આંખો આવે છે. તાવ રહે છે ને મુદ્દા ખંજવાળે છે ત્યારે જાણવું કે કૃમી છે.

(૩) કૌવચના ફાકડાની ખૂજલીના કાંટા રતીપુર દૂધમાં ઘુટીને પાવા. ગળામાં કાંટા વાગતા નથી પણ ચરમ મરી જાય છે.

૪. કાચકાને શેકી મીજમાં વાવડીંગ નાંખી ઘૂટીને પાવું.

૫. પપૈયા, ઝાડ ઉપર કાચા હોય ત્યારે છેદવાથી માહેથી દૂધ નીકળે છે. તે ઠરી જાય છે તેને પપૈયાનો ગુંદર કહે છે, તે આપવાથી કૃમી મરી જાય છે, પછી જીલાય આપવો.

નં. ૧૦ આંચકી અથવા તાણુ

આ રોગ-અજીર્ણ, અપચો, કૃમિ, દાંત ફૂટવા, ઉઠાંટીઓ, ને ઝેરી તાવમાં માલમ પડે છે.

૧. શરીરના નીચેના ભાગમાં ગરમ પાણીનો શેક કરવો.
૨. ગુદામાં સાણુના પાણીની પીચકારી મારવી.
૩. માથે ઠંડા પોતાં મૂકવાં. માટી પલાળીને મુકવી.
૪. ટંકણુ ટુલાવેલો વાલ ૨ પાણી સાથે આપવો.
૫. ગરમ પાણીમાં કેડ પલળે, ત્યાં સુધી ખેસાડવું. ૧૦-૧૫ મીનીટ ગરમ પાણીમાં બાળકને હિભુ રાખવું.
૬. એરંડીયાનો જીલાગ આપવો.
૭. મોં ઉપર ઠંડુ પાણી છાંટવું.
૮. ખુલ્લી હવા આવવા દેવી. પવન નાંખવો ને માણસની ગીરદી થવા ન દેવી.
૯. એક ચમચો અજમો પાણીમાં વાટી તે પાણી ગાળીને પાવું ત્રણ ચમચી એ વખત.
૧૦. પીત પાપડો ને કાળીજીરીનો ઉકાળો કરી પાવો.
૧૧. સેન્ટો નાઇનની ગોળી આપવી. ઉપર પ્રમાણે ૧-૨ કે ૩.
૧૨. કપુરનું પાણી આપવું. કપુર બાટલીમાં પાણી ભરી એ ત્રણ કલાક કપુર નાંખી પછી વાપરવું કપુર પાણીમાં ગળતું નથી. વાસ આવે છે.
૧૩. અજમો પાવલીભાર કાળીજીરી, એકઆનીભાર ખોખરી કરી શે. ૦૧ પાણીમાં ઉકાળવી. ને ચાર તોલા માણી રહે તે વખતે ઉતારી ગાળીને શીશીમાં ભરવું. તેમાંથી જોઇયે ત્યારે આપવું દર અર્ધા કલાકે ચમચી ચમચી આપવું. હીંગનો રસ-એટલે ચોખ્ખી હીંગ વાલ ૧૧. પાંચ તોલા પાણીમાં ઓગાળવી. ને શીશીમાં ગાળીને ભરવું તેમાંથી ચમચી ચમચી અર્ધા અર્ધા

- કલાકે પાવી. કપુરનું પાણી પણ ચમચી ચમચી અર્ધા કલાકે પાવું એ ત્રણે જાતનાં ભેગાં કરીને પણ પવાય છે.
૧૪. પીતપાપડા ઉપર લાલ છાજ હોય છે. તે કાઢી નાંખીને ગરમ પાણીમાં બે પીતપાપડા વાટી ઉકાળી તેમાં ચમચી ચમચી પાણી ત્રણવાર પાવું.
૧૫. આ દરદીને છતાં સુવાડવો નહિ.
૧૬. ટરપીટન પેટ ઉપર ચોળવું.
૧૭. ખાટા ને ખાંડવાળા પદાર્થ ખાવા ન આપવા.
૧૮. કાનની વ્યાધિથી તાણુ આવતી હોયતો ગરમ પાણીથી કાન ધોવાં ને કાન ઉપર શેક કરવો.
૧૯. ડુંગળીનો રસ કપાળ ઉપર ઘી મેળવીને ચોપડવો ઉપર એરંડાનું પાન ગરમ કરી બાંધવું સવારે બાંધી સાંજે છોડવું. દી. ૩ કરવું.

નં. ૧૧ ગળુ પડ્યું હોય તે રોગ.

ગળુ પડ્યું એટલે જાળક ગળીને સૂકાઇ જાય છે. માથામાં તાળવાની અંદર ખાડો પડે છે. એ રોગ ગળુ પડવાથી થતો નથી પણ હોજરી ઝેરી થાય છે. એટલે માંછી ઝેર વધે છે. ચક્રત બગડે છે ધાવણુ પચતું નથી. પેટમાં ગુડ ગુડ થાય છે. ને એસડ પાતાં ટકતું નથી. ઉલટી થાય છે. ને કંઈ સમજ નહિ પડવાથી ગળુ પડ્યું એમ કહે છે આ રોગ વાયુ ને અજીર્ણનો છે.

૧. પ્રથમ લીડી પીપર એસડ પહોર ઘૂટેલી લાવી. રતી રતી મધમાં સવારે ને સાંજે ચટાડવી પછી બીજી દવા કરવી.
૨. હરડે ઉપલેટ ને વજ સમભાગે લેઇ ઉકાળો કરી ૩ વાર પાવો. ઉકાળામાં દવા કરતાં બમણું મદ નાંખવું. ઉકાળો તાજો કરવો.
૩. આકડાના પાકાપાન ગરમ કરી ઘી ચોપડી તાળવા ઉપર બાંધવાં.
૪. આ રોગમાં ગળાના કાકડા વધી જાય છે. માટે જીરાને

મીઠાની ભૂકીથી કે સાકરને જીરાના ભૂકીથી કાકડા દબાવવા.
ગળે શેક કરવો.

૫. મોદું આળુ થઈ ગયું હોય તો ટંકણુ શેકી મદ સાથે ચટાડવો
અથવા બાવળનાં પીળાં પુલ વીણી લાવી ઉકાળી પાણી ઠંડું
થયે મેં ધોવું. પુલ ના મળે તો પરડા કે બાવળની જાલ
ઉકાળી તે વતી મોદું ધોવું.

૬. ઉમરાનું દૂધ તાળવે ભરવું.

૭. સાબરસીંચુ પાણીમાં ધસીને પાવું.

૮. ગંધકનું ખાપરીયું ઘી સાથે ચટાડવું.

૯. માથા ઉપર તેમ શરીરે ઘી તેલ લગાડવું.

૧૦. જાયફળ ને ઘી ધસીને માથા ઉપર લેપ કરવો.

૧૧. ગરમ પાણીના અથવા ટંકણુખારના પાણીના ઢોગળા કરાવવા.

૧૨. ગળા ઉપર શેક કરવો મીઠાને ઝરમ કરી પોટલીથી શેકવું.

૧૩. ગળામાં ગાંઠો માલમ પડતી હોય તો મીઠુ ખારીક વાટી તેનો
દરોજ રાતે ખરડ કરવો અને મીઠાની પોટલીથી શેકવું.

૧૪. દૂધમાં કેશરના તાંતણુ ધસીને તે દૂધ પાવું.

૧૫. ગળા ઉપર ધરો ઉસ, કાળીજીરી, સાઠી ચોખાં લીપણુના ઉપર
પાણી રેડી તેનો રસ એ સઘળું ખદખદાવી ગળા ઉપર ગાલ
ઉપર લમણા સુધી ખરડ કરવો. ને સકાયા પછી શેક કરવો.
આ ખરડ ૩ દીવસ કરવાનો છે, તેથી ગળાનાં દર્દ નાશ
પામે છે.

૧૬. ટંકણુને મધ ગળામાં વારંવાર શળી ઉપર ૩ વીટી ગળામાં
ત્રણ ચારવાર ફેરવવું.

૧૭. ઇંદ્રવરણાનું મૂળ ધસી ચમચી ચમચી બેવાર આપવું રેચક છે
માટે ઉપર પ્રમાણે ધસવું.

નં. ૧૨ થુલીયા.

૧. કપુર, એલચીને નાગ કેશરની વસગાળ ભૂકી મેંમાં ભભરાવી.

૨. શંખજીર તથા સોનાગેરની જૂકી ભભરાવવી.
૩. સાકર, ઇલાયચી ને વાંસ કપુરની જૂકી ભભરાવવી.
૪. ગોપીચંદન દૂધમાં પાવું.
૫. બકરીના દૂધની મોંમાં શેડ પડાવવી.
૬. ગધેડીનું દૂધ પાવું.
૭. કુલાવેલો ટંકણ મધમાં મેળવી મોંમાં ચોપડવો.
૮. ઇલાયચીને સોનાગેરની જૂકી મોંમાં ભભરાવવી,
૯. ચણોઠીના પાન મસળીને તેનો રસ મોંમાં ચોપડવો.
૧૦. ચણોઠીના પાંદડા સૂકાં મળે તો ઉકાળી તેનું પાણી મોંમાં ચોપડવું.
૧૧. પાણીમાં હરડ ઘસી મોંમાં ચોપડવી.
૧૨. આવળની જાલ પાણીમાં ઘસી મોંમાં ચોપડવી.
૧૩. આ રોગ આંતરડામાં થઇને હોજરીમાં થઇ ગળા સુધી આવી, જીભ ઉપર ઘોળી જારી વળે છે માટે જીલાખ આપવો. જેથી અપચો અજીર્ણ મટી જશે. રોગ થવાનું કારણ અજીર્ણ છે.
૧૪. હલકો એરંડીયાનો જીલાખ આપવો અથવા હરડે વધારે ઘસી તેનો જીલાખ આપવો.

નં. ૧૩ વાવળી.

૧. આ રોગમાં બાળક વાલોળીયાના રસ જેવું લીલું હોય છે. માટે વાયુથી સરદી થઇ છે. તેમ જળણી લીડી પીપર મધમાં ચટાડવી. ત્રણ વખત ગરમી માટે પીપર ચાલુ રાખવી.
૨. ચુનાનું પાણી દૂધ નાંખી પાવું.
૩. ચોર અગર વિલાયતી ખરસાડીના પાંદડા ઉપર ચીથરં બીનું કરી વીટીને ભરસાડમાં બાંધી નાંખી તે પાંદડામાં વાટેલું મીઠું નાંખી મસળીને પાણી નક્કળે તે પાવું ત્રણ ચમચી.
૪. ગધેડું ખાપરીયું વાલ ૨ આપવું પેટ ઉપર શેક કરવો ને એરંડીયું પાવું.

નં. ૧૪ મુખારખી.

આ રોગમાં લીસો ગંધાતો ઝાડો આવે છે મોં ગંધાય છે. માટે પ્રથમ એરંડીયાનો જીલાય આપીને પેટ સાફ કરવું.

૧. મકાઈ દોડાની રાખ, મોરનો ચાંદ્વો, બોરના ઠીલાની મીઠ, ભમરીનું માટીનું દર, તુળશીના પાન, પીપર, માખોની હગાર, વડની કુંખો, કંબોઈની કુંખો લાવી તમામ વાટી પાણી નીચોવી છમકારીને પાવું.

નં. ૧૫ ભાર રહે અથવા ખાંસીને સસણી થઇ હોય તો.

૧. પેટ ઉપર શેક કરવો.

૨. એરંડીયાનો જીલાય આપો.

૩. અતિવિષ્ણની કળી ધસીને પાવી.

૪. ઉનના વસ્ત્રમાં બાળકને વીટાળી રાખવું.

૫. છાતી ઉપર ટરપીટન તેલ ધસવું ને ઉપર શેક કરવો.

૬. કફનું જોર હોય તો મીઠળને સિંધવ ધસી જરા ગરમ કરી તેનું પાણી પાવાથી ઉલટી થઇ નીકળી જશે (બાળ અશક્ત હોયતો)

૭. અલસીની પોટીસ છાતી ઉપર બાંધો વારંવાર કરી બાંધવી.

૮. ઉના પાણીમાં જરા મીઠું નાખી તે પાણી છ ચમચી પાવું દી. ૧

૯. અરકુશીના પાંદડાં જેઠીમધનું મૂળ વાટી નવટાંક પાણી કરી ત્રણ વખત થઇ પાઇ દેવું.

૧૦. કાકડા શીંગ અતિ વિષ્ણની કળી તથા લીડી પીપરનું ચૂર્ણ મધ નાંખી બે થી ૩ વાલ ત્રણ વખત મધમાં ચટાડવું.

૧૧. હોંગની ભૂકી ગરમ પાણીમાં નાંખી ચમચી ચમચી પાવું.

૧૨. રેવંચીનો શીરો ત્રણ ધઉભાર ધસીને પાવો.

૧૩. આકડાના મૂળ લીલાં લાવી ભરસાડમાં પકવી તેની છાલ ઉતારી સૂકવી તેની ભૂકી ૩ ધઉભાર મદ સાથે ચટાડવી.

૧૪. માતાએ ઘી બંધ કરવું રોજ બાજરીનું લૈડકું છાસ નાંખીને ખાવું તથા ફાદરીની ખીચડી ખાવી, ઘી બંધ કરવું.

૧૫. ટરપીટન છાતી ઉપર ચોળી શેક કરવો.

૧૬. પેટ ઉપર બંધારણ બાંધવા ત્રણ ચાર વખત આ બાબત વરાધની દવામાં વિશેષ જોવું.
૧૭. પેટ ઉપર દીવેલ ચોપડી એરડાના પાન બાંધવાં.
૧૮. આ રોગમાં તાવ મળ પાકે ત્યાં સુધી ઉતારવો નહિ પછી હલકો જીલાય આપવો.

નં. ૧૬ બાળકની કુંટી પાકે તો.

૧. બકરીની લીંડીઓ ધૂપેલમાં ખદખદાવી ગાળીને તે ધૂપેલ કુંટી ઉપર ચોપડવું.
૨. આંબાના કુમળાં પાન બાળી રખ્યા કરી ધૂપેલમાં કાલવી ચોપડવું ને ઉપર કંકુ દાખવું.
૩. ધૂપેલનું પૂમકું મૂકી પાટો બાંધવો.
૪. ધૂપેલ ચોપડી રસોડાનેા ધુમાસ બભરાવવો.
૫. પ્રથમ બાવળની છાલ ખૂબ ઉકાળી કુંટી ઘોવી ને પછી ગોરમટી પલાળી અંતર પડ કરી માટીની પોટીશ માફક કુંટી ઉપર બાંધવી.

નં. ૧૭

આંબળ નીકળતું હોય તેની દવા-ઝાડે ફરતાં ગાંડની કુલડી બહાર આવે છે તેને આંબળ ખસી ગયું કહે છે.

૧. હળરીગલના પાંદડાની ચેપલી ગાંડે બાંધવી.
૨. માયાં ફટકડીને કાથાની ભૂકી આંબળ ઉપર બભરાવી પછી આંબળ ખેસાડી દેવું ને ફટકડીના પાણીમાં ૩ પલાળી તેનો રનો કુંચો ગુદા ઉપર મૂકી લંગોટી વાળવી. હમેશ મટે ત્યાં સુધી-બહુ ચેળ આવતી હોય તો ધાસતેલ ચોપડવું.
૩. બાવળનાં પરડાનાં બીજ ફેંકીદઈ તેને કચરી લુગદી કરી ગાંડે બાંધવી ને લંગોટી વળાવવી.
૪. કુલાવેલી ફટકડી તેમાં સાકર નાખી મગ જેવડી ગોળી કરી રાખવી, સાંજ સવાર ગળાવવી.

૫. રાજ દહીં સાથે આપવી. વા. ૧

નં. ૧૮ બાળકનું મુતર બંધ થયું હોય તો—

૧. સૂરો ખાર વાલ ૧ પાણીમાં પાવો, પાણી ૩. ૨) ભાર
૨. કુટી ઉપર સુરાખારનું પૂપડું પાણીવાળું કરી મૂકવું.
૩. સુરવાલ નામનું ઘાસ અથવા કેમ્પડાનું પાણી, અથવા ખેતરમાં ખજૂરીયો નામનો છોડ થાય છે તેનું ઉકાળીને પાણી કરી.
- ૩ રાા ભાર પાવું.

૪. કુતરી નામનું ઘાસ ઉકાળીને તેનું પાણી પાવું. ૩ ૧) ભાર

૫. ધરીના છેદમાં સુરાખારની બૂકી નાંખવી,

૬. કુંટીપર સુરોખાર અને શેવાળની લુગદી મુકવી.

નં. ૧૯ બાળક વારંવાર મુતરે તેનો ઉપાય.

૧. તલ તથા ખજૂરનાં વડાં કરી તેલમાં તળી ખવરાવવાં.
- ૨, ખારેકો ખવરાવવી નાનું હોય તો ધસીને પાવી, ને મોટું હોય તો ફક્ત ધઉનો ખોરાક આપવો.
૩. બાળક રો રો કરતું હોય તો—
- લીડીપીપરને ત્રિકાળાનું ચૂર્ણ મદમાં ચટાડવું.

નં. ૨૦ બાળક માટી ખાતું હોય તો—

૧. સોના ગેરૂ ખાવા આપવો પાવલીભાર.
૨. બોદારસીંગ ધસીને પાવો પાવલીભાર દીન ૩
૩. કકુ શેકીને ગરમ પાણી સાથે પાવું વાલ ૪ દી. ૩
૪. માટી જે જગાની ખાતું હોય તે માટી ઉપર લીમડાનાં પાન ઉકાળી પાણી છાંટવું, મરચાનું પાણી છાંટવું,

નં. ૨૧ બાળક વધતું ના હોય તે માટે દવા.

આ રોગમાં બાળકને સોડીયો તાવ (ઝીણોતાવ) રાત્રે આવે છે તે જોવા માટે બાળકને રાત્રે ભેગું સુવાડવું, ને બાર વાગે રાત્રે તેની છાતી ઉપર હાથ મૂકવાથી છાતી ઉપર ઝાઝા વેગથી

ધખકારા થતા હશે તો, જાણવું કે તેને સોડીયો તાવ આવે છે,
ને ભૂખે મરી જાય છે.

૧. લીડી પીપર વાલ ૧ મદમાં ચટાડવી. દી. ૧૫
૨. ગળોના લીલા વેલા કે સુકા ગળોના વેલાના કડકા પાશેર
લાવી ખોખરા છુંદીને પછી પાણી શે. ૦૧ નાખી ઉકાળવું.
જડો રસ ચાસણી જેવો થાય ત્યારે ઉતારી માંદી સહનું
ચૂર્ણ નાંખી ચૂટીને તુવેરના દાણા જેવડી ગોળાઓ બનાવી
સવાર સાંજ બે ગોળી ગળાવવી દી. ૩૦
૩. ખારેકનું ચૂર્ણ ઘી સાથે આપવું.
૪. આસંદ શે. ૦૧ લાવી, વજ્રગાળ ભૂકા કરી દૂધ શે. ૦૧ માં
વાલ ૨ ભૂકી નાંખી સાકર નાંખી રોજ પાવું. દિવસે દિવસે
આસન વાલ વાલ વધારવી દી. ૩૦
૫. શીતો પ્લાદિ ચૂર્ણ વાલ બે માસ ૧ સુધી ઘી સાથે આપવું.
૬. દૂધમાં પીપર નાંખી ઉકાળીને આપવું
૭. બાળક મોટું હોય તો અસેળીયાની ગોળમાં સુખડી કરી
દરરોજ આપવી
૮. બાજરીનો લોટ તેલ અને ગોળની કુલેર ગળ માફક રોજ
અધોળથી માંડીને નવટાંક બાર ખવરાવવો
૯. પેટમાં કચરો હોય તો ૧ જીલાબ નસોતરનો વા. ૪ ખાંડ
સાથે ફકાવી દેવો
૧૦. ત્રીફળા એટલે હરડાં બેઠાંને આંખળાનું ચૂર્ણ મદમાં વાલ ૪
ચટાડવું દી ૩૦
૧૧. મંકુરની કુલડી વૈદને ત્યાંથી લાવી શરૂ કરવી
નં. ૨૨ બાળકની આંખની દવા
૧. સુવાવડમાં બાળકની આંખ આવી હોય તો આંખમાં તેની
માતાનું ધાવણ પાડવું. કુલાવેલી ફટકડીના પાણીથી આંખો ધોવી.

૨. કડછી લોઢાની લાલ કરી માંહી ઘી નાંખી તે ઘી વાડકીમાં લેઈ શીશીમાં ભરી તે ઘીનાં પેલડના આંખ ઉપર મૂકવા
૩. ગાયના કે ગધેડીના દૂધનાં રૂના પેલ મૂકવાં
૪. ગુલાબજળનાં પેલ આંખ ઉપર મૂકવાં
૫. ડુલાવેલી ફટકડી વાટી તેમાં જરા અરીણ નાંખી પાતળું પાતળું આંખના પોપચા ઉપર ભરવું
૬. ગોરમટી માટીનાં અંતર પડ કરી પાટો બાંધવો
૭. વેવનું દહી બનાવી આંખ ઉપર મૂકવું
૮. ઢેડ ઉમરડીના ફળ લાવી છુંદી બાશીને અંતરપડ રાખી આંખ ઉપર બાંધવા.
૯. ગધેડાનાં લીડાં છાશમાં ખદખદાવી આંખે બાંધવા લુગડાનું અંતર પડ રાખીને બાંધવા.
૧૦. ડુલાવેલી ફટકડીને લીણુના રસમાં અરીણ સાથે ઘસીને પોપચા ઉપર ચોપડવી.
૧૧. કાસંદ્રા અથવા સુંદરવેલના પાંદડા વરાળીયાં કરી આંખ ઉપર બાંધવાં.
૧૨. વળીયારી ધાણુને જીરે ખોખરા વાટી પળાળી તેની પોટલી કરી આંખ ઉપર ચાંપ ચાંપ કરવી.
૧૩. ગરમ પાણીના પોતા વડે આંખ ધોવી.
૧૪. બોરીક આસીડ વા. ૧ ગરમ પાણીમાં ઉકાળી, તેથી આંખ ધોવી તે જરા બોરીક આંખમાં ભરવું બોરીક આસીડ ના હોય તો જશતના કુલ વાપરવા.
૧૫. માટીમાં એરંડીયું નાંખી શીરો કરી આંખે બાંધવો.
૧૬. રાંધેલા ચોખા અગર ખીચડી ગરમ ગરમ અંતર પડ રાખી આંખે બાંધવી.

૧૭. કસાંજીણુ આંખમાં ભરવું ને ઉપર દૂધનાં પેલ બાંધવા.
૧૮. કુવરના પાઠાના કડકા ઉના કરી આંખે બાંધવા.
૧૯. ચીમડને ફેલી દાળ કાઢી સૂકવી કાંસાની ચાળી ઉપર મગ જેટલું મીઠું નાંખી બારીક વાટીને કપડેથી ગાળીને પછી પોપચાં ઉથલાવી તે બૂકી ભરવી દી. ૩
આ દવાથી ગમે તેવી ભારે આંખ આવી હોય તે મટે છે ચીમડની દાળ વાટતાં કાંસાની ચાળી તળે જરા દેવતા રાખવો ને કાંસાના વાડકા વતી દાળ વાટવી, આંખો ધણુ દિવસથી આવી હોય, ને મટતી ના હોય તે ઉકટો ચોપડવો ઉકટો કરવાની રીત
- સાકર ૩ ૦૧ આંબલી ૩ ૧ ભાર વળીયારી ૩ ૦૧ ગોળ ૩ ૦૧
પુલાવેલી ફટકડી ૩ ૦૧ હીરાકસો ૩ ૦૧ તુળશીના પાનનો રસ ૩ ૦૧
અફીણુ બે આનીબાર, લીંબુ નંગ ૨ નો રસ એ તમામ વસ્તું અફીણુ સિવાય વાટી તેનો રસ લુગડે ગાળી જે રસ નીકળે તેને ભોઠાની કઠાઇમાં અફીણુ નાંખી ખદખદાવી બહુ રગડા જેવું ઠંડું થયે આંખની આસપાસ ભરવું, વધે તે દાબડીમાં ભરી મૂકી બીજીવાર કામમાં આવશે. આ ઉકટો જરા પોપચાની ધાર ઉપર પણુ લગાડવો ને પછી છાણું સળગતું હાથમાં રાખી આંખ ઉપર શેક કરવો, આ ઉપાય ખાસ અજમાવેલો છે ને કશું નુકશાન કરશે નહિ દી. ૩ દવા કરવી મોટા માણસને બહુ ફાયદો કરે છે.
૨૧. આંખ ધણી પાકી ગઇ હોય તો પોસના ડોડનો શેક કરવો, આથી સોજો તથા રતાશ નરમ પડશે
૨૨. આંખમાં છારી કે પુલ પડ્યું હોય તો ઘોળી સારોડીનાં મૂળ પથર પર ધસી કપડે ગાળી મદ નાંખી આંખે અંજન કરવું.
૨૩. આંખોની દવામાં એરંડીયાનો જીલાબ પ્રથમ આપવાની જરૂર છે.

૨૪. દરરોજ ઠાકરવરણા પાણીથી આંખ સવારમાં ધોવી.
૨૫. આંખો આવી હોય તો પવનના ઝપાટામાં ફરવું નહિ.
૨૬. એરંડીયામાં હીમજ ધસી અંજન કરવું, રાતે સુતી વખતે.
૨૭. ધંતુરાના લીલાં પાંદડાનો રસ આંખ ઉપર ચોપડવો.
૨૮. સુતી વખત બદામનું તેલ અથવા ટોપરેલ તેલ અંજન કરવાથી સવારમાં આંખ ચોટશે નહિ.
૨૯. ખીલ પડ્યા હોય તો મોરથુથાની સળી ધસવી પછી બાજરી, મેથી બાફી કપડાનું એતર પડ કરી માંહે મૂકી પાટો બાંધવો.
૩૦. આંખો આવે ત્યારે બાળકને અંધારામાં રાખવું.
૩૧. આંખ લોવા, ધોવા, અંતરપડ કરવા સફેત મલમલ જેવું બારીક કપડું વાપરવું ને તે સાફ ધોએલું જોઈએ.
૩૨. અશીણુ ને રસવંતીની ચપટી ભૂકી નું પાણી આંખમાં નાંખવું રતી અશીણુ ને રસવંતી આનીબારને વાટી ભૂકી કરવી.
૩૩. આંખ ઉપર છારી પડળ હોય તો ખાખરાના મૂળને ચૂવે પાડી શીશીમાં ભરી ઉપરનું નીતરતું પાણી લેઈ તેની જુદી શીશી ભરવી તેમાં કચરો આવે નહિ તે બ્યાનમાં રાખી ઉપલા પાણીનાં આંખમાં ટીપાં પાડવાં.

આંખો વાખદ થયું હોય તેની દવા ૨૫

૧. ગધેડાના લીંડાનો ચૂવે પાડી પાંપણ ઉપર ચોપડવો. કાકી કે ડોળા ઉપર નહિ.

બાળકના કાન પાકે તેની દવા નં ૨૬.

૧. કાનમાં નવરાવતી વખત રૂના પૂમડાં ઘાલીને બાળકને નવરાવવું કે પાણી કાનમાં જાય નહિ.
૨. કાનમાં તલનું તેલ પાડવું.
૩. બાળકનું મુતર કાનમાં પાડવું.

૪. ખરસાડીની ડીડીએ ભરસાડમાં આક્રી, તે પાણીથી કાન ધોવા,
ને પછી વાટેલું મીઠું કુકવું.
૫. સમુદ્ર શીથળે બૂકા કરી કાગળની ભૂંગળીવડે કાનમાં કુકવો.
૬. પાત્ર આવતું હોય તો સોડાને સાથુના પાણીથી કાન ધોવો—
પછી ગંધકનો બૂકા કાનમાં નાંખવો
૭. સોપારીની રાખ કરી આરીક બૂકી ભભરાવવી
૮. ધણા દિવસથી પાકતો હોય તો, વડ, ઉમરો, આવલ, ભોરડી,
લીમડાનાં છોડાં ઉકાળી તે પાણીથી કાન ધોવો ને પછી ઉપલી
દવા ભૂંગળી વડે કુકવી
૯. જો કાનમાં આઠ દિવસે તેલ કે ધૂપેલનાં ટીપાં પાડે તો કદી
કાન પાકે જ નહિ,
૧૦. કાન વિધાવાથી છેદ પાકે તો ધૂપેલમાં મીઠું તથા ઉદરની
લીડીએ ખદખદાવી યોપડવી.
૧૧. કાનમાં જીવડું પેશી ગયું હોય તો મીઠાનું ગરમ પાણી કરી
ખમાય તેવું ગરમ રાખી કાનમાં રેડવું, અગર તેલનું ટીપું પાડવું.
ટીપ—કાન ધોયા પછી શળી ઉપર ૩ વીટીને કાનમાં શળી
ફેરવી. ફારો કરવો—અથવા લીભોળીનું તેલ કાનમાં નાંખવું,
૧૨. આંખો, આવળ, વડ, ઉમરો ને લીમડાનાં કુમળાં પાન લાવી
તેમાં ઉકાળવાં, ને પાંદડા અળી ગયે તેલ ઉતારી લેવું એ તેલ
પાડવાથી કાન પાકતો બંધ થશે.

નં. ૨૭ ઉપલીયું આ રોગ કાલેરા જેવો છે.

આળક ફરર ફરર જડે જાય છે—પાણી નીકળ્યાજ કરે છે ને
સેજ તાવ પણ હોય છે ને ઝાડો તો ચાલુજ રહે છે, જો દવા લાગુ
ના થાય તો મરણ થાય છે.

૧. પીપરમીટનાં ફુલ વાલ ૨ કપુર વાલ ૪ લોખાનનાં ફુલ વાલ
૨ અજમાના ફુલ વાલ ૨ ને અપ્રીણ વાલ ૨ આરીક બૂકી
કરી એ તમામ ને કાચની ફારી શીશીમાં નાંખી તાપમાં મૂકવું

કે દીવાશળી સળગાવી તાપ આપવાથી તેલ થશે, તેનાં ત્રણ ટીપાં પાવલીબાર પાણીમાં નાંખી આપવાં બાળક છ માસથી નાનું હોય તો ૨ કે ૩ ટીપાં પાણીમાં આપવાં દવા કલાકે કલાકે પાવી-અશીણ હોવાથી ટીપાં ચોડાં લેવા.

૨. કુદીનાનાં પાન, તુલશીના પાન, કુંગળીનો કંદ, આદુ ને ચપટી અજમેા સૌ વાટી તેમાં પાણી નાંખી ઘૂટવું તે કપડે ગાળી તે રસને ઠીકરાના કડકાઓ ગરમ કરી છમકારવા ને કલાકે કલાકે ચમચી ચમચી પાવો દર્દ નરમ ન પડે ત્યાં સુધી દવા પાવી.

૩. આ રોગમાં કપુર વાલ ૪ તથા અશીણ વાલ ૧ ની ગોળીયો ૧૦ કરી ઝાડો બંધ ન થાય ત્યાં સુધી આપવી બાળક નાનું હોયતો અશીણની ગોળી ત્રણ વખત દીવસમાં આપવી.

નં. ૨૮ બાળકને કોહો નીકળો હોય (ચેપીચોવા)

૧. વગડામાં જીલો જેવા પાંદડાના ગળીના છોડ થાય છે તેનાં પાન લાવી ઘૂટીને શરીર ઉપર ચોપડવા

૨. બજારમાં ગળી મળે છે તે લાવી ચોપડવી

૩. બોદારસંગ ઘસીને ચોપડવો

૪. કણજીના મૂળની છાલ ઘસીને ચોપડવી

૫. વરણાનું ઝાડ થાય છે તેની છાલ ચોપડવી

૬. પીપળાની ખરવડ પાણીમાં ઘસીને ચોપડવી

નં. ૨૯ બાળકને દૂધ ના પચેને ઉલટી થતી હોય તેની દવા

૧. કળી ચુનાનો ગાંગડો પુટયા વગરનો ૩ રાા બાર પાણી શે ૧ કલાકવાળો તપેલીમાં લેધ કળી ચુનાનો ગાંગડો નાખી ઢાંકી દેવું પછી કલાક પછી ઉપરનું નીતરેલું પાણી શીશામાં ભરી લેવું તેમાંથી દરરોજ બાળકને ચમચી ચમચી પાવું બાળક છ માસથી નાનું હોય તો દૂધ મેળવવું

નં. ૩૦ બાળક દાઝયું હોય તેની દવા

૧ માથાના વાળ પાણીમાં વાટી બારીક કરી ચોપડવું.

૨. ટોપર ધસી ચોપડવું.

૩. કાંસાની થાળીમાં તેલનું તેલ, તથા ચુનાનું નીતર્યું પાણી નાંખી હાથે ઘૂંટી મક્કમ થાય તે ચોપડવો.

બાળકને વરસાદની હેડીમાં સરદી થઇ હોય તો. નં. ૩૦

૧. તેલમાં અજમેા ખોખરો કરી નાંખી ખદખદાવી કપડે ગાળીને તેલ શરીરે માલેશ કરવું.
૨. ગરમ પાણીમાં પાવલીસાર રાઇની બૂકી નાંખી હલાવી છોકરાને ૧૦ મીનીટ પાણી અંદર ઉભો રાખવો.
૩. ગરમ કપડા પહેરાવવાં. સગડી ઓરડામાં રાખી હવા ગરમ કરવી ને જરા જરા શરીરે શેક કરવો.

ઉંઢરી માથે થઇ હોય તો. નં. ૩૧

૧. પાડવેક્ષાના ડોડવાનો રસ માથે ચોપડવો.
૨. લીંબુનો રસ ચોપડવો ને તે ઉપર તેલ ધસવું.
૩. ખાટી જાશથી માંથું ઘોવું.
૪. બાવટાનો રોટલો એક તરફ ચઢાવીને કાચી બાજુનો માથા ઉપર આંધવો. આંધતા પહેલાં તેલ માથા ઉપર ચોપડવું. દી. ૩

બાળકના શરીરને ફાદલીઓ નીકળે તેની દવા. નં. ૩૨.

૧. દૂધ દહી ને જાશથી નવરાવવું ને આખા શરીરે માખણ ચોળવું.
૨. રતાદળી ધસી શરીરે લેપ કરવો.
૩. દારૂડીના લીલા છોડ બાફી તે પાણીયે નવરાવવો.

બાળકને વાજર થતી ના હોય તો. નં. ૩૩.

૧. કાચકાને સેકી તેની મીંજ સંચળ ને હીંગ સમભાગ નાંખી વાટી ફાકી કરી ગરમ પાણી સાથે ચપટી ચપટી આપતા રહેવું.
- બાળકને શરીર ઉપર વાગ્યું હોય સોજે હોય ને લીમણ થયું હોય તો. નં. ૩૪**

૧. હળદર મીઠું ખદખદાવી ઠંડુ થયે ચોપડવું.

૨. મેઢા લકડી સાજીખાર ને આંબાહળદર પાણીમાં ધસી ખદ-ખદાવી ગરમ ગરમ ચોપડવું.
૨. આવલનાં પાંદડા ખાંડી મીઠું હળદર નાંખી પાણીમાં ખદ-ખદાવી ભરવાં.

નાકમાં આગરૂ થયો હોય તો. નં. ૩૫

૧. રતાંદળી પાણીમાં ધસીને ચોપડવી.
૨. ગાયના ઘીમાં કપુર ધસીને નાકે ચોપડવું ને સુંધવું.

સળેખમ થયું હોય તો. નં. ૩૬

૧. નાકે દીવેલ ગરમ કરીને ચોપડવું ને આંગળી ગરમ કરી સેકવું.
૨. અશીણનો કસુંબો કરીને નાકમાં ષાડવો તથા નાક ને કપાલ ઉપર કસુંબો ચોપડવો.

૩. શરદીથી સળેખમ થયું હોય તો સૂકું મરી ને પીપરનો ગોળમાં બિકાળો કરી ત્રણવાર પાવો.

ખાળકના માથામાં ખોડો થયો હોય તો. નં. ૩૭

૧. લીંબુના રસમાં ગોળ નાંખી જરા ગરમ કરી માથે ચોપડવું, સારી રીતે પલળે એટલે સાજીથી માથુ ઘોઈ નાંખવું, અથવા દહીંથી માથું પલળવા દેવું ને પછી ઘોઈ નાંખવું.

ખાળકનું માથું ગરમ રહેતું હોય તો. નં. ૩૮

૧. માથે તેલ કે ધૂપેલ ધસવું.
૨. માથા ઉપર સેવાળ ખાંધવી.
૩. કપડામાં ભીની માટી ખાંધી માથે મૂકવી.
૪. શેરૈયાની ભીડી પાણીમાં પલાળી માથે ખાંધવી.

ગાલ પચોરીયાં. નં. ૩૯

૧. કથેરનું મૂળ ધસીને ચોપડવું.
૨. સરગવાનું મૂળ ધસી ગરમ કરી ચોપડવું.
૩. લીપણનો ભોંયરસો મીઠું નાખી ખદખદાવી ચોપડવો ઉપર દેવ-તાનો શેક કરવો.

બાળકને લાળ ચુતી હોય તો. નં. ૪૦

૧. જ્યક્ષણ ઘીમાં ઘસીને પાવું, ને લાળીયું રાખવું—તથા ફટકડી કાથો ને માયાં ત્રણેની ભૂકી કપડછીન કરી મોઢામાં ભભરાવવી.

બાળકને હેડકી આવતી હોય તો. નં ૪૧

૧. બે આનીભાર સોડા બાઈકારમાં નવટાંક પાણી નાંખી સોડા તૈયાર કરીને પીવો.
- ૨, ઉનું પાણી પાવું.
૩. ચુનાનું પાણી પાવું.
૪. રાખની પટી છાતી ઉપર મારવી.
૫. પેટ પર શેક કરવો.
૭. નાળીએરની કાચલી ઘસીને પાવી.

અજીર્ણ કે આફરો ચડયો હોય ને પેટ ઢમઢોલ થયું
હોય તો. નં. ૪૨

૧. પેટ સુધી ગરમ પાણીમાં ૦૧ કલાક બેસાડવું.
૨. પેટ ઉપર શેક કરવો.
૩. અજમા તથા મીઠાની શાકી કરી ગરમ પાણીમાં પાવી.
૪. કરીયાતાનો કડકો ઘસીને પાણી પાવું.
૫. વાવડીંગ અજમે ને સૂંઠ પાણીમાં વાટી ગરમ કરી ત્રણવાર છીપોલી છીપોલી પાવું.

પેટ મોઢું થયું હોય ને બરોળ વધતી હોય તો. નં. ૪૩.

૧. દરરોજ કવીનાઈન ઘઉંભાર આપવું. ત્રણ માસ સુધી.
૨. જીલાબ આપવો.
૩. સાદો ખોરાક આપવો.
- ૪ પારાનો મક્કમ બરોળ પર ચોપડવો.
૫. સવાનો ઉકાળો પાવો—સવા ખોખરા કરાવી ને જોળ નાંખી બિકાળીને તે પાણી પાવું.

૬. ખોરાક સુક્ષ્મ લેવો. અજીર્ણ થાય તેમ કદી કરવું નહિ.
૭. ખરસાણીની ડોડીઓ ગરેલી વીણી લાગી હાંધામાં ભરી માંહી વાટેલું મીઠું નાંખી મોં કપડ મટીથી બંધ કરી બાળી મૂકવી. પછી વાટી ભૂકી કરી વાલ ૨ દરરોજ પાણી સાથે આપવી.

બાળકને ઝાડાનો અંધકોષ રહેતો હોય તેની દવા. નં. ૪૪

૧. દેશી ચોખ્ખુ એરંડીયું (દીવેલ) સવારમાં ચમચી ભરી પાવું.
૨. ચાની ભૂકી સાથે મેઢીઆવલ (સોનામુખીના પાન) ચપટી નાંખી ચા બનાવી પાવી.
૩. સીકાતરીયો ચોખ્ખો એળીયો ચણાની દાળ જેટલો પાણીમાં ઓગાળી પાવો બાળક નાનું હોય તો મગ જેટલો પાણીમાં પાવો.

નસકોરી કુટતી હોય તો. નં. ૪૫

૧. માથા ઉપર ઠંડા પાણીની ધાર કરવી.
૨. તાળવા ઉપર કાળી માટી ભરવી.
૩. પાણી શે. ૧ માં ફટકડી બે આની ભાર નાંખી તે પાણીથી નાક ધોવું.
૪. માથે ખરક મૂકવો. શરૈયાની બીડી પલાળી મૂકવી.
૫. નદીની શેવાલ માથે મુકવી.

રતવા દવા. નં. ૪૬

આ રોગ સ્ત્રીના કોઠામાં ગરમી થવાથી બાળકને લાગુ પડે છે. માટે જો રતવા મટાડવો હોય તો પ્રથમ સ્ત્રી જાતીને નીચેની દવા આપી કોઠાનો રતવા મટાડવો.

- ૧ રોઝના લીઝાં વગડામાં મળે છે તે શે. ૧ મંગાવી તેમાંથી ૭ ભાગ પાડવા. તેમાંનો ૧ ભાગ માટીના લોટામાં સાફ ધોષ્ટ નાંખી રાત્રે પલાળવાં ને સવારે ચોળી મસળી કપડાથી ગાળી, સાકર નાંખી દી. ૭ પાવાથી કોઠાનો રતવા જશે.

૨. ચોરીનાં લાલ જીડવાં રોજ ૧૦ નંગ પાણીમાં ચોળી મસળી કપડાથી ગાળીને સાકર નાંખી દી. ૭ પીવાં.
૩. આંબળાનું ઘી બનાવી તે ખાવું.
૪. મંજીષ્ઠાથી ક્વાથ માસ ૨ પીવો.
૫. લીમડાની ગળોનો ઉકાળો દરરોજ ૪ તોલા ગળોના કકડા શે. ૧૧ પાણીમાં ઉકાળી ૩. ૧૧ લાર ચોખ્ખા દીવેલ સાથે સવા મહીનો પીવો.

રતવા વાળી સ્ત્રીનાં છોકરાં મોટાં થાય તેમ રતવાની ગાંઠો નીકળે છે, તે પાકતી નથી, તે ગાંઠો ઉપર દીવસમાં ૧૦ વખત અળશીની પોટીશ ખમી શ્વે તેવી ગરમ આંધવી ને ઠંડી પડે કાઢી તુરત ખીજી મૂકવી. પછી ગાંઠ પાકી માંદીથી રક્ત વહી જશે, તેને રૂઝાવા દેવી નહિ. ગાંઠ ઉપર સીતાફળીનાં પાન આપી આંધવાં, રોજ તે ગુંમડું વહેવા દેવું, પછી ખરાબ રસી વહી જશે એટલે એજ પાન ભોંય લાવશે.

- ૧ રતવાનું શરીરમાંથી ઝેર મટાડવાની દવા. જેઠીમધનાં મુળ શે. ૧ પાણી શેર ૪ માં ઉકાળી શેર પાણી રહે ત્યારે તેમાં તો. ૧૦ તલનું તેલ નાંખી એક રસ કરવું, તે રોજ આખે શરીરે માલીશ કરવું ને રાત્રે નવરાવવું
- ૨ રતવાની ગાંઠ ઉપર દેવદારના લાકડામાં ગાંઠ થાય છે તે દી. ૪ પાણીમાં ઘસી ચોપડવી.
- ૩ ઝેપટીના પાનનો રસ ગાંઠ ઉપર ચોપડવો.
- ૪ ૧૦૦ કે ૨૦૦ વખત પાણીમાં ઘી ઘોમ ગાંઠ ઉપર ચોળવું.
૫. રતવાથી શરીર ઉપર આગ ઉઠતી હોય તો જેઠીમધનો ઉકાળો કરી શરીરે ચોળવો.
૬. રતાંદળાને વાળો ગુલાબજળમાં ઘસી શરીરે લેપ કરવો.
૭. વાદરાની ખોપરી ઘસીને ચોપડવી. દેકામાળી ધાવણમાં રતી પાવી.

૮. રતાંધળી સોનાગેરને ગળીનો લેપ કરવો.
૯. વગડામાં ગળીના છોડ થાય છે તેના પાન લાવી તેનો રસ પાણી નાંખી શરીરે ચોપડવો ઝીલ જેવા છોડ થાય છે.
૧૦. કપાસના છોડનો રસ શરીરે ચોપડવો.
૧૧. પીપળાનું છોડું ને રતાંધળી પાણીમાં ધસી પાચ તો રતવાનો ચેપ ઉડે નહિ.

આ રોગ સ્ત્રીઓને કાઠે હોય છે. ઘણું કરી લોહીમાં બિગાડ થવાથી ગર્ભસ્થાનમાં જે લોહીનું બાળક બને છે. તે ખરાબ લોહીની અસર બાળકના શરીરમાં રહે છે. પછી જન્મ થતાંની સાથેજ જે ઝેર વિશેષ હોય તો રોગ લાગુ થાય છે. રતવા વાળી સ્ત્રીનું બાળક જન્મ વખતે વધારે રતાશ પડતું હોય છે તેનાં નાક મુખ ગુદાને પેશાબ કરવાની જગાએ ચામડી રાતી અને આળી હોય છે. આ રોગ માતાના શરીરમાંથી બાળકને લાગુ થાય છે. માટે રતવાનો રોગ માતાના શરીરમાંથી નાબુદ કરવો જોઈએ.

રતવા વાળી સ્ત્રીની દવા. નં. ૪૭

૧. લીલાં આંબળાંનું કીટું. અથવા ઘી. બને છે તે ખાવું.
૨. આંબળાંનો મોરખ્ખો.
૩. મંજીષ્ઠિ કવાચ.
૪. સારસા પરીલાનાં મૂળનો કવાચ.
૫. ગળોને એરંડીયું સવા માસ પીવું.

ગળો નવટાંકનો શેર પાણીમાં ઉકાળો કરવો તેમાંનું પાશેર રહે ત્યારે ગાળી એરંડીયું એક બે ત્રણ આડા થાય તેટલું રૂ. ૧ થી રૂ. ૨૥ સુધી વધારી પીવું.

રતવાની જતો.

- (૧) આગરવાળો રતવા—એ ઉપાય આગર રોગોમાં લખ્યો છે.
- (૨) સુકગાળો રતવા—એનો ઉપાય ગળુ પડ્યું તેમાં બતાવ્યો છે ગંધકનું ખાપરીયું વા. ૧ દ્વધ સાથે.

- (૩) લીલો રતવા—એનો ઉપાય—ગંધકનું ‘ખાપરીયું’ તથા શંખજીરાનું ‘ખાપરીયું’ દૂધમાં પાવું વાલ. ૧ સાકર સાથે.
- (૪) ગુમડીયો રતવા—રતાંદળી ચોપડતી. ને અળશીની પોટીસ વારેવાર બાંધી ગાંઠો ફેડી ઝેર દૂર થવા દેવું.
- (૫) આગીઓ રતવા—એનો ઉપાય સુખડ તથા રતાંદળી ધસીને પાવી. ગુલકંદ બાળકને ખવરાવવો.

આ રોગના ખાસ ઉપાય માતાએજ કરવાના છે અને તેની ખાસ દવા તો.

૧. હરડે પાક. આંબળાનો મોરબો. ગુલકંદ સારસા પરીલાનો મૂળનો ક્વાથ—આયોડીન ખાર વાલ ૧ માપસર નાંખી પીવો મંજુ-ષ્ટદિ ક્વાથ છ માસ પીવો જોઈયે. અને ગામડામાં હાથથોર થાય છે. તેનાં જીંડવા રાતા રંગના થાય છે તેના ઉપર ખજુળી વાળા બારીક કાંટા હોય છે. તે કાઢી છુટી બેવડા કપડામાં ગળી માંઢી સાકર નાંખી. સવા માસ પીવાથી ગરમીના રોગ. તથા રતવા મટી જાય છે. જીંડવાનો રસ દરેક સ્ત્રી શે. ના સુધી દર ટુંકે પી શકે છે.

બાળકની આંખમાં મેશ ઘાસે છે તે પાડવાની રીત નં. ૪૮

રૂની ચાર દીવેટો બનાવી. તેને નીચે પ્રમાણે પલાળવાની છે.

૧. ગાય કે બેંસના ખરેટામાં. (જે દિવસે વિહાય તે દિવસનું દૂધ.)
૨. ભાંગરાના રસના પૂટ. બે. દીવેટને આપવા.
૩. આકડાના દૂધમાં પૂટ. ૧ (દીવેટ દૂધમાં પલાળી સૂકવવી.)

આ ત્રણ જાતની મેંસો પડે છે. જે દીવસે મેંસ. પાડવી હોય ત્યારે કપુર ૧ પૈસાનું ને ઇલાયચી કણુ ૧૦ વાટી રૂમાં મૂકી પેલી દીવેટો ઉપર પડ ચઢાવવું. પછી દીવેલમાં કે ઘીને ઉનું કરી તેમાં પલાળવી. પછી જમીનમાં ઘેટો બહાર દેખાય નહિ એટલો ખાડો કરી. ત્રણ ઈંટના કડકા ખાડામાં ગોઠવી, દીવેટો શંકોરામાં મૂકી. પછી સળગાવવી. પવન બહુ લાગે નહિ તેમ રાખવું પછી દીવાની

શેઘ ઉપર કાંસાની થાળી છતી મૂકી ઉપર થાળીમાં ઠંડુ પાણી ભરવું, ને ગરમ થઈ જાય તો ગરમ પાણી કાઢી ઠંડુ ઉમેરતા જવું. એમ સરત રાખવી. જો પવનથી દીવેટની ધુમાડી જતી રહેશે તો મેશ પડશે નહિ. ને પવન નહિ લાગે તો થાળી તળે મેંશનો કુંગર બાઝશે.

આ મેંસ સવારમાં ચપ્પુવતી ઉતારી લઈ તેમાં વાલ ૧ બરાસ નાંખી ઘુંટવી પછી ગાયના ધીમાં મેળવી મલમ જેવી કરી ડખીએ ભરવી સૌથી સારી મેંસ ખરેટાની બીજી લાંગરાની ને ત્રીજી આકડાના દૂધવાળી દીવેટની બને છે બનાવાની રીત ત્રણેની સરખી છે. મેંસમાં ગાયનું ઘી નાંખી મલમ જેવી કરવી.

છાકરાંને ખસ થઈ હોય તેનો ઉપાય. નં. ૪૯

૧. દારૂડીયાના છોડ લાવી ખાંડી તે રસ ખસવાળી જગ્યાએ વિસ્તાર પૂર્વક ચોપડવો.
૨. દારૂડીયાનું પીણું દૂધ નીકળે તે ચોપડવું.
૩. સુખડનું તેલ ચોપડવું.
૪. પારાને મૂળાના રસમાં ઘુટીને ચોપડવો.
૫. લીંછુના રસમાં મીઠું નાંખી ચોપડવું.
૬. કાચલીના ચુવામાં ગંધક નાંખી ચોપડવો.
૭. આંબળસારો ગંધક લાવી ખાપરોયું કરી લીમાં ચટાડવું. ઉપર દૂધ પીવું.
૮. ગંધકની ભૂકી કણજીયા તેલમાં ઘુટી ચોપડવું.
૯. ગંધક ખડીયોખાર હરતાળ મનશીલને વાટી વચ્ચેગાળ કરી શેર ૧ કણજીયામાં એક રસ કરવી. પછી માટીનું લોટું રીટું લાવી તેમાં બધું ભરવું. પછી જમીનમાં ખાડ કરી છાંણા સળગાવી તાપ કરવો. પછી લોટાના કાના આગળ વાંસડાનો ચીપીયો કરવો. તે ચીપીયામાં લોટાના કાના

ઘાલી દોરીથી બાંધવું. દોરી ઉપર છાણુ માટી ચોપડીને સૂકાય ત્યારે દેવતા ઉપર મૂકવું. પછી તે દવા તપીને ભડક ભડક ૩ વાર થાય, ત્યારે ઉતારી લેવું. ને ત્રાંબાની કથરોટમાં પાણી ભરી રાખ્યું હોય તેમાં લોટામાંની દવા ઠાલવવી થોડીવાર ઘરમાં લાવી ઢાંકી મૂકવું. પછી પાણી ઉપર દવાનાં તર બાઝશે, તે ઉતારી પહોળામોના વાસણમાં ભરી મૂકવું. ને જરૂર પડે ખસવાળાના શરીરે ચોળવું કે તુર્ત ખસ જશે. દવા ત્રણ દિવસ ચોળવી. રાત્રે છાણુ શરીરે મસ-ળીને સ્નાન કરવું.

૧૦ પારો તો. ૧ ગંધક તો. ૨ મનશીલ તો. ૧ ખડીઓખાર તોલો ૧ મરી તોલો ૧ માળવી બાવચો તોલો ૧ મેંરથુથું તોલો ૦૧ પ્રથમ પારા ગંધકને ખલમાં મેંસ થઇ જાય ત્યાં સુધી ઘુટવો; પછી ઉપરની દવાઓ દરેક જુદી જુદી ઘુટીને મેળવવી. તેને ગાયના ઘોમાં મલમ કરી ચોપડવાથી ખસ લુખસ મટી જાય છે. દીન ૩ માં.

૧૧ વાંદરાની હુગાર બાળીને કણુજ્યામાં ચોપડવી.

નંબર ૫૦.

ખરજવાની દવા. અનુભવ સિદ્ધ કરેલી. પારો તો. ૧ આંબળ સારો ગંધક તો. ૧ મેંરથુથુ તો. ૦૧ ખડીઓખાર તો. ૧ સાકર રૂ. ૧ ભાર બાળેલા ચામડાની રાખ તો. ૧

પ્રથમ લખેલી ચીજોને ખલમાં ઘુટી કાજળી કરવી. તે કાજળી ધનુરાના મોટાં જાંડવાં લાવી તેમાં કાજળી ભરી દેવી. તેના ઉપર છાણુ માટીની ગાર કપડામાં ચોપડી જુદુ જુદુ જાંડવું વીટી ઉપર ગાર ચોપડવી. પછી પાંચ છાણુ સળગાવી જાંડવાં પકવી કાઢવાં. તે બળવા દેવાં નહિ; પછી તેને ખાયણીમાં ઘાલી ખાંડીને મલમ જેવું કરવું. પછી બાકીની ચીજ ઝીણી વાટી કપડ છીણુ કરેલી ખાયણીમાં નાંખી ખાંડવું. પછી લસણની કળી રૂ. ૧ ભાર કુંગળીનો

ગાંઠીયો ૩. ૨૥ ને હળદર દળેલી ૩. ૧૫ ભાર તે ત્રણને પથ્થર ઉપર વાટી મલમ જેવાં કરવાં. પછી સર્વે દવા ભેગી કરી દેવી તે દવાને ગાયના ઘીમાં ઘૂંટીને ભરી મૂકવી તે ચોપડવાથી ખરજવું ખસ જશે. ને દાદર પણ જશે.

બાળકો ને મોટા માણસને ચર્મની ગોળી નં. ૫૧.

શુદ્ધ કરેલાં ઝેરઠાચલાં, ખાખરાના બીજ, બોડી અજમો, વાવડંબ અતિવિખની કળી, પીપર, ઇંદ્રજવ, ઇંદ્રવરણાની જડ. સેકેલા કાચ-કાના ગોળા. હીંગનો રસ. લીંબોળીની મીજ એ સૌ સમભાગે લેઇ તેમાં પાપડીઓ ખાર અથવા સાજનાં ડુલ દવાના સઘળા વજન જેટલાં નાંખી કુવારના રસમાં સર્વેને ઘૂંટીને લગદી તૈયાર કરવી. પછી સોપારી જેવડી સોગટાના આકારે ગોળીઓ કરવી. પછી જરૂર પડે ત્યારે ઉમ્મરના પ્રમાણમાં પાણીમાં ઘસી પાવી. ને બીજે દિવસે જીલાબ એરંડીયાનો લેવો. વળી ગોળાના દરદી માટે ખોરના ઠળીયા જેવડી ગળી શકાય તેવી ગોળીઓ વાળવી. સાજનાં ફૂલ તો. ૦૫ પાણીમાં પાછ દેવાથી તુર્ત ગોળો ખેસી જાય છે. પણ મૂળ મૂકીને જતો નથી. પણ આ ગોળીયોથી ગોળાનું દર્દ નાશ પામે છે ગોળીઓ માસ ૧ ગળવી જોઇયે.

છાકરાને સરદી મટાડવા પાણીનો ઉપચાર નં. ૫૨.

પાપડીયો ખારો અથવા હિસ અથવા મીઠું એમાંથી જે હાજર મળી શકે તે તથા લીમડાનાં પાન પાણી નાંખી દેગડીમાં ઉકાળવાં. પછી ગાળીને ઉંચી પવાલીમાં ભરી ખમાય તેવું ગરમ રહે એટલે ૧૦ મીનીટ બાળકને માંહી ઉભું રાખવું. પછી કાઠી લોહીને કોર કરી સુવાડી દેવું. એમ ત્રણ દિવસ એજ પાણી ગરમ કરીને તેમાં બાળકને દશ મીનીટ ઉભું રાખવું વળી એની વરાળ આપવાથી સરદીને તાવ ઉતરી જાય છે. જ્ઞાણના ખાટલામાં બાળકને સુવાડી જે વાસણમાં વરાળ કરી હોય તેને ખાટલા નીચે મૂકી

બાળક દાઝે નહિ તે જોવું ઢાંકણું થોડું થોડું ઉઘાડી જોઈતી વરાળ લેવી. બાળક ઉપર પીછોડી ઓઢાડી રાખવી. મોં ખુલ્લું રાખવું બાળક નાનું હોય ને ખાટલામાં ન સૂવે તો માએ બાળક લેઈને બેસવું.

કમળાની દવા નં. ૫૩.

તમાકુમાં ખાવાનો કળીચૂનો પલાળેલો લાવી તેની ભોર જેવડી સાત ગોળી કરી મોટા માણસને દહીં નવટાંકમાં ખવરાવવી ને બાળકને અર્ધો કે પાતેના ગળ પ્રમાણે દહીંમાં ખવરાવવી પછી કોગળા કરી ઘી મોઢામાં ચોપડવું.

નવસાગર ૩ ૧) ભાર પાણી શે. ૧ા માં નાંખી સીસો ભરવો. તેમાંથી ગળ માફક અઘોળ પાણી પીવું દી. ૧૦-૧૫.

ઉપરની સર્વ દવાઓમાંથી જેને જે પસંદ પડે અને ઝટ મળી શકે તે અંદર બતાવ્યા પ્રમાણે કરવી દવાઓ ઝેરી નથી વાપરી બેચેલી છે અને ઉમરના પ્રમાણમાં કરીને પાવાની છે.

બાળકની કુટી પાકી હોય તો હીવેલને મધ ચોપડવું નં. ૫૪.

બાળક વહેલું બોલવા શીખે માટે અક્ષરગારાની ભૂકી

જીભપર ઘસવી નં. ૫૫.

બાળક નિરોગી રહે ને તાવ ઉલટી ખાંસી ઝાડા મટે તેવી દવા નં. ૫૬.

અતિવીખ કાકડાશીંગને જેઠીમધનું સમભાગે ચૂર્ણ કરી રતી ૧ મધમાં ચટાડવું.

પરચુરણ દવા.

૧. ગંધકનું આપરીયું બનાવાની રીત.

આંબલસારો ગંધક તોલા ૫ લાવી નાના નાના કડકા કરવા પછી તપેલીમાં ગાયનું શેર ૧ દુધ નાંખી મોં ઉપર કપડું ઝોળી ચાપ તેમ આંધવું તે ઝોળીમાં ગંધકના કડકા મુકવા પછી તપેલીના કાંના ઉપર ફરતી બીની માટીની પાળ કરવી તે ઉપર અંધ બેસતી લોઢી

હાંકી દેવી. ને પછી લોઢી તળે માટીવાળું ચીથડું કરી ગોળ લપેટવું કે ગંધકની વરાળ થઇ જતી ના રહે. પછી લોઢી ઉપર છાંણાનો સળગતો દેવતા મુકવો. એટલે તાપથી ગંધક ઓગળી કપડામાંથી ગળાઇને દુધમાં પડશે કપડાની ઓળી બહુ ઉંડી ના કરવી તેમ થાય તો ગંધક ઓગળતો નથી માટે ઓળીમાં એક ત્રાંખાનો ઢાંચુ મૂકી દેવો કે તે ગરમી ચુસીને ગંધક ઓગળશે.

તમામ ગંધક ગળીને દુધમાં પડશે તે દુધમાંથી ગંધકના કણ બહાર કાઢી ઘોષ નાંખવા, તે પછી ફેરા થયે વાટી શીશીમાં ભરવા તેમાં દર તોલે ૦૧ તોલો સાકર, ને ૫૦ તોલો એલચીના દાણા ઘૂંટીને નાંખવા અગાઉથી સાકર નાંખવી નહિ આ ખાપરીયું ગળી ગએલાં ને ખસવાળાં બાળકને ગુણુ આપે છે. ધીમાં ચટાડવાથી લોહી વધે છે.

૨. ધાપાણુનું ખાપરીયું, ધાપાણુના પથરા લાવી દીવેલમાં પલાળી શંકારામાં મૂકી કપડછીણુ કરી લટ્ટીમાં મુકવાથી સફેત ભખ્મ થશે આ ખાપરીયું હાડકાં વધારવા તેમ શરદી વરાધને વાવળીમાં કામ આવે છે.

૩. શંખજી૩ લાવી બારીક વાટીને તેનું ખાખરીયું બાળકને ગરમીનો રોગ હોય તો અપાય છે, તેમજ પ્રદર રોગમાં સ્ત્રીઓને દુધ સાથે પીવા અપાય છે.

૪. તળાવમાંના શંખલા લાવી તેની ભખ્મ કરી અજમાની ભખ્મમાં સમભાગે મેળવી પાનના રસમાં પાવાથી સસણી મટે છે.

વાવળી ધાવતા બાળકને થઇ હોય તો અ. ધાપાણુની ભખ્મ રતી ૧ ધાવણુમાં આપવી ચ. દાતણુ જેવી જાડી લીમડાની લીલી ડાળી કાપી લાવી જાલ સાથે ભરસાળમાં બારી તે ધસોને તેનું પાણી દીવસમાં ત્રણવાર છીપોલી ભરી પાવું.

સસણી માટે બીજી દવાઓ.

- ૧ છ વરસનો જુનો ગોળ એલચીના કથુ એ લેધ વાટી ગળીને પાવો.
- ૨ અગથીયાનાં કુલ એ સાકર સાથે વાટી પાવાં ઉમ્મર પ્રમાણે.
- ૩ બગીચામાં ખાટ ખટુબરા જેવાં ખાટાં પાન થાય છે જેનું પાન વાવે તો ઉગે છે તે પાન દેવતાપર શેકી બાળકની છાતીએ બાંધવું.
- ૪ મોરના પીછાની કડી કરી બાળવી તેનો ધુમાડો આપવો બાળેલી વાલ ૪ રાખમાં મધ નાંખી ચટાડવું.
- ૫ ગરણી જેને તરકડી કહે છે તેનાં કુલ આસમાની કે સફેત એ જાતનાં થાય છે તેની શીંગો થાય છે તેના બી લાવી શેકી ચૂણું બનાવી ૦૧ વાલથી ૧ વાલ સુધી ગોળમાં પાવું.
- ૬ ગોરૂ ચંદન ચોખાપુર માતાના ધાવણમાં પાવું.
- ૭ ગોમુત્ર એ વાર કપડામાં ગાળી તેમાંથી ૦૧ તોલો લઈ માંછી હળદર વાલ ૨ ધસીને દીન ૧ માં ત્રણવાર પાવું.
- ૮ પાપડીયો ખારો વાલ ૦૧ સવાર સાંજ ગોળમાં મેળવીને દીવસમાં ત્રણવાર પાવો.
- ૯ આદાના રસનાં ટીપાં ૫ નાગરવેલના પાનનાં રસનાં ટીપાં ૫ તેમાં ૧ લવીંગ શેકી વાટીને માંછી નાંખી પાવું દીન ૧ માં ૩ વખત.
- ૧૦ જૂનો ગોળ વાલ ૫ સાજખાર વાલ ૨ પાણીમાં મેળવી દીવસમાં ત્રણવાર પાવું દીન ૩.
- ૧૧ પાન ઉપર દીવેલ લગાડી શેકી છાતી ઉપર બાંધવું.
- ૧૨ અગથીયાના પાનનો રસ તોલો ૦૧ પાવો તથા બીજો રસ શરીરે ચોપડવો.

૧૩. રેવંચીનો શીરો ડેકામાલીને એલચી ફૂંટીની આસપાસ ચોપડવાં.
૧૪. કુલાવેલી ફટકડી વાલ ૧ મધ સાથે આપવી.
૧૫. રતી ૧ નવસાગર કુલાવેલો પાણી નાંખી પાવો.
૧૬. કારેલીના પાનનો રસ તોલા ૨ હળદર વાલ ૧ નાંખી દીનમાં બે વાર પાવું.

પ્રકરણ ૫ મું.

સંસારોક જ્ઞાન.

મનુષ્ય જે ઇચ્છાથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પડે છે. તે ઇચ્છા પૂરી પાડવા જે જે સંકટો વેઠે છે. તેનું કાળજી સારી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય એજ છે. જ્યાં સુધી પ્રજા ઉત્પન્ન થઇ નથી ત્યાં સુધી ગમે તેટલું દ્રવ્ય રહ્યો હોય, છતાં તેને સંતોષ થતો નથી. પણ થોડું રહ્યા છતાં જે સારી સંતતિ પેદા થઇ હોય તો સંસારમાં પૂર્ણ આનંદ માને છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે માણસ પ્રજોત્પત્તિ માટે કેટલો અધો તલસી રહે છે.

આ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને તે કન્યા મેળવવામાં જેટલો પ્રયત્ન કરે છે, તેટલો પ્રયત્ન પ્રજા ઉત્પત્તિ કેવી રીતે કરવી તેને માટે પૂર્ણ કાળજી પૂર્વક વ્યવસ્થા કરી શકતો નથી. અને ભાવી ઉપર આધાર રાખી બેસે છે, અને પોતાની અકલનો ઉપયોગ કર્યા સિવાય કુદરત ઉપર સર્વ આધાર રાખે છે.

એક ખેતી વાડી કરી ગુજરાન ચલાવનારા અભણ માણસ જમીન કેળવવામાં જેટલો અક્કલનો ઉપયોગ કરે છે. તેટલો ભણેલો માણસ પ્રજા ઉત્પન્ન કરવામાં પોતાની અક્કલ અને અનુભવનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી.

અભણ ખેડુત જમીનની ભત, ઋતુ, જમીનની વરાપ, પાણીની સવડ, ખેડ, ખાતર અને ખીજની ઉત્તમતા જોવામાં કાળજી રાખે

તેટલી કાળજી વિદ્વાન માણસ પણ ગર્ભાધાન. સંસ્કારની તૈયારી કરવામાં રાખી શકતો નથી

ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવા માટે આગળના ઋષિઓએ ગુણ સુત્રો રચેલાં છે પણ તેનું જ્ઞાન સંસ્કૃતમાં હોવાથી તે કેટલાકને મળી શકતું નથી ચાલુ જમાનામાં માણસો શિક્ષિત દશામાં આવ્યા છતાં તેનું જ્ઞાન સંસારમાં યોગ્યતાં નર નારીઓને આપવાનું સુલભ કાર્ય કરી શકાતુ નથી તેમજ લોકલાજને લીધે આ બાબતનું જ્ઞાન મેળવી શકાતુ નથી તેથી મારા અનુભવને અલ્પમતિ પ્રમાણે આ લેખમાં જુજ જ્ઞાન મેં અનુભવેલું છે તે આ લેખમાં જણાવું છું.

ગર્ભાધાન કરવા પહેલાં સ્ત્રીની ઉંમર કે ઋતુ પ્રાપ્તિ એકલી જોવામાંજ સારૂ પરિણામ આવી શકતું નથી એ સ્થિતિ તો ગર્ભાધાનની શરૂઆતનાં ચિન્હ બતાવે છે તે તેની પરિપક્વ સ્થિતિ બતાવી શકતું નથી.

સાધારણ ખેડૂત પણ આંખાના ઝાડને પહેલવહેલો મોર આવે છે, ત્યારે તેને તોડી નાંખે છે. તેને કેરી બેસવા દેતો નથી, તેનું કારણ તે સમજે છે કે તેમ કરવાથી આંખાના ઝાડની વૃદ્ધિ થતી અટકી પડે છે. અને આંખાના ઝાડરૂપી શરીરમાંથી કેરીઓ રસ ચુસી વૃદ્ધિ અટકાવી દેશે એમ સમજી એક વરસ રાહ જોઇ કેરી બેસવા દે છે. પણ સંસારી માણસ આટલી જરૂર જોગ ધીરજ પણ રાખ્યા સિવાય ગર્ભાધાન સંસ્કાર શરૂ કરે છે અને તેથી શરીરે નિર્માલ બની નિર્માલ પ્રજા ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

કાચી અવસ્થામાં ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવાથી જનન ઇન્દ્રિઓના જ્ઞાનતંતુ કમજોર પડી જાય છે. વળી જનન ઇન્દ્રિમાં વિચ્છેદ બેવાનું વિદ્યુત બલ છે તે નરમ પડી જાય છે અને સ્નાયુની રસોત્પાદક શક્તિઓ નરમ પડી જાય છે તે જોઇએ તેવું

કામ આપી શકતી નથી, અને તેથી સ્ત્રી પુરૂષ ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવાને નયનાં પડી જાય છે, નયનાં પડવાથી ૨૫-૩૦ વર્ષ સુધી પ્રજા થતી નથી, આવી ઉતાવળ કરવાથી બંનેની જીંદગી રદ થાય છે, પછી પ્રભુનો ને નશીબનો દોષ કાઢી નિરાશ રહે છે,

આવી રીતે પુરૂષો પણ કાચી ઉમરે વીર્ય વય કરી શરીર શક્તિ ખરાબ કરી નાંખે છે.

આવી સ્થિતિમાં ગર્ભ રહી જાય તે બાળકો પરિપક્વ પેદા થતાં નથી. પણ ગર્ભશ્રાવ કે ગર્ભપાત થાય છે, જીવતાં અવતરે તો રોગનાં સ્થાન તરીકે જીવી શકે છે બચવાન થતાં નથી.

દાહરો.

અ પકવ ફળના બીજને, વાળ્યે ફળ નહિ થાય.

બીજ બિચારૂ બગડશે, મિથ્યા મહેનત જાય: ૧

દાહમાં શહેરમાં ગરમી ચાંદીનાં દર્દો વધી પડ્યાં છે. છતાં કાણુ ચેતીને ચાલે છે ?

હવે હું ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરતા પહેલાં કેમ વર્તવું તેનું સાધારણ જ્ઞાન જણાવું છું.

૧. ગર્ભાધાન સંસ્કાર પહેલાં રોગથી મુક્ત થવું.

૨. સ્ત્રી પુરૂષોનું ઘટ વિર્ય થવા માટે ઓછામાં ઓછું ત્રણ માસ બ્રહ્મચર્ય પાડવું.

૩. એક બીજના દોષો માફ કરી પ્રેમ વધારવો.

૪. ચીંતા થાય તેવા કામથી દૂર રહેવું.

૫. શરીરની આરોગ્યતા વધારતા રહેવું અને તે માટે દૂધ લી ને સાદા ખોરાકનો ઉપયોગ કરવો.

૬. અનીતિના વિચાર દીલમાંથી દૂર કરવા.

૭. સ્ત્રીને ગર્ભાધાન કરવાના સમય પહેલાં સ્ત્રી પુરૂષે ચોખ્ખા દૂધ સાકર એલચી વીગેરે ખોરાક શરૂ કરવો.

૮. છેટે ખેઠા પછી ક્ષેત્ર ચાર દિવસમાં શુદ્ધ થાય છે પણ વખતે રક્ત વહેતું હોય ને ગર્ભ રહે તો બાળકના શરીરનો રંગ શ્યામ થાય છે.

ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવાના દિવસ ૪-૬-૮-૧૦-૧૨-૧૪-૧૬ દિવસ કહેલા છે. તેમાં એકાદશી ને અમાવાસ્યા તજવાની છે.

ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવાનો સમય નક્કી કર્યો હોય તે માસની પુનમના દિવસે નીચેની દવા ખનાવી ખાવાથી, તેજવાન બાળક પ્રગટ થઈ શકે છે.

બદામની મીઠા છોડાં કાઢેલી શેર ૧.

એલચી ૩. રાા ભાર.

કેશર પાવલી ભાર.

ગાયનું ઘી શેર ૧ાા સાકર શેર ૧ાા એ વસ્તુઓ તૈયાર કરી પુનમ પહેલાં ત્રણ દિવસ અગાઉ કુંભારને ઘેરથી કાળા રંગની દાથરી ૧ પાકી લાવી ઠંડા પાણીમાં ત્રણ દિવસ પલાળી મૂકવી.

પુનમના દિવસે એ દાથરીમાં ઉપરની વસ્તુઓ નાંખી ગાયનું ઘી ઉતું કરી ઠંડુ પડે નાંખવું. પછી સાકર દળેલી નાંખી હલાવવું. તેને રાત્રે ચંદ્રમાની ચાંદનીમાં ઊઘાડું મૂકવું. ચંદ્ર તેજ દાથરીમાં પડવા દેવું. ધ્રુવડ સુગંધી નીકળવાથી આવીને બિગાડ કરે છે. માટે બાર વાગ્યા સુધી જાગૃત રહેવું પછી લોઢાની જાળીનું સાધન હોય તે ઢાંકી મુકવું. આવી રીતે ત્રણ દિવસ ચંદ્રમાના તેજમાં દવા મુકવી. પછી દરરોજ સ્ત્રી પુરૂષે રોજ નવટાંક ભાર ખાવો. ખાધા પછી સંયમ પાળવો ને નિર્માણ કરેલા દિવસે ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવો આનંદ અને શાન્તિમાં દિવસ ગાળવો, અતિ શ્રમ કે યુક્તિથી

તે દિવસે કરવી નહિ. ઇશ્વર સમક્ષ કરવું. ને પુત્ર કે પુત્રીની ઇચ્છા હોય તે હૃદયમાં ધારણ કરવી.

ગર્ભાધાન સંસ્કાર વખતે માબાપની જેવી સ્થિતિ, કાળ આરોગ્યતા પ્રમાણે જન્મભક્ષર પડી ચૂકેલા જણવા. પછી તેજ પ્રમાણે તેની વૃદ્ધિ થવાની ! આ વખતે જેવા વિચાર શાન્તી ધીરજ આનંદ અને ખુશ મિનનજ તેજ પ્રમાણે બાળકમાં આવે છે. એટલુંજ નહિ પણ માત તાતની મગજ શક્તિ, કારીગરી કુશળતા નીતિ વીગેરે સારી કે ખોટી લાગણીઓ ગર્ભમાં પ્રગટી નીકળે છે. ગર્ભાકાળમાં માતાની સ્થિતિમાં જે જે ઘટનાઓ બને છે. તેની અસર પણ ગર્ભને પહોંચે છે. આ સંસ્કાર થયા પછી સ્ત્રીએ પોતાના પતિનું સુખ જોવું પુત્ર કે પુત્રીની ઇચ્છા હોય તેવી ભાવના કરવી.

ગર્ભાધાન કાળમાં નીચેની બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે. ખુફ્ફી હવા, કસરત થાક ન લાગે તેવી. પેટ પર દબાણ ન કરવું. ફડા ભેર બેશી માથે બાર લપ્પ ઉભા ન થવું. ઈંટો માટી ફેલસા ખાવા નહિ સાદો નરમ ખોરાક ખાવો કુદરતી હાજત રોકવી નહિ બહુ ઉભગરા કરવા નહિ. વાયકુને ટાઢુ ખાવું નહિ, કાર્યા ફળ ખાવાં નહિ, પાકાં ખાવાં ગરમ મસાલા ગરમ દવા કવીનામ્ન. એળાચો ખાવો નહિ, બારે જીલામ્ન લેવો નહિ. અન્નપ્પયા વૈદની દવા ખાવી નહિ. તાવ કદી આવે તો વીરજીના વાળા કાળી દ્રાખ રતાં-દળી કે સુખડનો કવાચ સાકર નાંખીને પીવો.

શીકર ચીંતા ક્રોધ અદેખામ્ન કરવી નહિ તાંણીને ધાંટો કાઢવો નહિ, બ્રહ્મચર્ય પાળવું. પાણીમાં કુબ્ધકી મારવી નહિ. ભોંય ખોતરવી નહિ.

વેર ઝેર કે કંકાશ થાય તેવી વાતો કરવી કે સાંભળવી નહિ.

આ નિયમોમાં બૂલ કરવાથી ગર્ભશ્રાવ ગર્ભપાત કે મૂઠ ગર્ભ થાય છે.

હરવા ફરવાનો માવરો રાખવો.

ગર્ભાવસ્થામાં છેલ્લા દિવસોમાં તાવ સોજ આવે તો સુવાવડ પછી કાળજીપૂર્વક દવા કરવી; ને સુવારોગનાં પડીકાનો ઉપયોગ કરવો.

સુવારોગની ખામત સુવાવડને લગતી છે, માટે સુવારોગની જાણીતી દવા નીચે મુજબ કરી શકાય છે.

ઈંદ્ર વરણાં મોટાં લીલાં નંગ ૪ લાવી કેરીનાં મેથીયાં પ્રમાણે આડો ને ઉમો અર્ધો કાપ મુકવો, ને થોડોક ભાગ ખોતરી કાઢવો તેમાં નીચેની ચીજોની બૂકી ભરવી.

સૂંઠ—મરી, પીપર, તજ, અજમો, એળાંચો, પીતપાપડો વાવડીંગ હળદર સર્વે સમ ભાગે લઈ વાટી વસ્ત્ર ગાળ કરી નરમ ગોળ સમાય તેટલો માંહી નાખી ચોળા મસળા મસાલો ઈંદ્રવરણામાં ભરી દેવો. પછી માટી છાણની ગાર કરી, ચીથરાં પર ચોપડી તેની અંદર એક એક ઈંદ્રવરણું મૂકી કપડું વીટી લેવું. એ ચાર ગોળા જુદા જુદા કરવા તેના ઉપર પણ ગોરમટી માટીનો થર કરી દેવો. પછી તડકે સૂકાવા દેવો; પછી છાણા નંગ ૧૨ ની વચમાં ગોળા મૂકવા. પછી છાણાં સળગાવવાં ને ગોળા લાલ રંગના થાય ત્યારે કાઢી લેવાં. પછી સાફ કરીને ખાંચણીમાં નાખી ખાંડી નાખવા. તેની રૂ ૧ ભારની ગોળાંચો વાળવી. તે ગોળા રોજ સવાના ઉકાળા સાથે ભાગીને પી જવી દી. ૨૧ ખાવાની છે ઘી તેલ મરચું બંધ. બાજરી ગોળ કોદરી ખવાય.

પ્રકરણ ૬

સુવાવડ બાબત સૂચના

આ પ્રકરણ લખવાનો મારો વિચાર નહોતો પણ કન્યાશાળામાં આ પુસ્તક ઉપયોગી થઈ પડે તો બાળાઓને આ જ્ઞાનનો લાભ મળે તેમ જાણી મેં લખ્યું છે.

૧. ગર્ભ કાળ પૂરા થવા આવે તે પહેલાં ૧૫ દિવસ અગાઉ ટ્રાદાળી પાવડો સારી કાંતર, ગળથુતીના માટે ઘી પતાસું બકરીની લીડી, નાડાછડી, સાણુ, તેલ, ટરપેન્ટાઇન, ગોળ. ઓશીકા ને કેડે બાંધવાનો પદો તૈયાર રાખવો.
૨. સૂંઠ, જૂનો ગોળ ગળથુતી માટે માટીનો ચડવો, નાની માચી નાની ગોદડી, દૈયણુંનું ઘર જોધ મૂકવું. તેની પીછાન કરવી.
૩. સુવાવડની જગ્યા સ્વચ્છ હવાવાળી બહુ પવન ના આવે તેવી પસંદ કરવી.
૪. સુવાવડ માટે વાપરવાનાં કપડાં અગાઉથી નક્કી કરી મૂકવાં.
૫. ખાવા પીવા માટે સીધુ મા, ૧ નું તૈયાર કરી દેવું.
૬. ઝાઝાં બૈરાં ભેગાં થવા દેવાં નહિ.
૭. ચુંક કે વેણુ શરૂ થાય કે દૈયણુંને બોલાવવી,
૮. ગરમ પાણીની વ્યવસ્થા કરી મૂકવી,
૯. ફેરા આંટા ખાનાર માણસ તૈયાર રાખવું,

બાળકનો જન્મ થયા પછી પ્રથમ નાળ કુંટીથી ચાર કે છ ઈંચ રાખી, સુતરના દોરાથી બે ઠેકાણે બાંધી દેવો. બાંધ્યા બાદ વચમાં કાપ મૂકવો પછી બાળકના મોંમાંથી મેલ ચીકટ કાઢી નાંખવું ત્યાર પછી બાળકને કોકવરણા પાણીથી નવરાવવી નાની માંચીમાં

સુવાડવું. પછી ગળથુતી જુના ગોળને પલાળી ગાળી ત્રી નાંખી છીપોલી છીપોલી પાવી ગોળ રેચક છે માટે બાળકને ઝાડો થઇ આંતરડાનો મેલ નીકળશે. પછી પતાસુ ને ઘીની ગળથુતી અપાય. બકરીની લીડીઓ કાઠો સાફ કરનારી ચીજ છે તેને પાણીમાં પલાળી, તે પાણી ગોળ ધી કે પતાસુ નાંખી પવાય.

બીજું જન્મેલા બાળકના પેટનાં આંતરડા સાફ કરવા કુદરતે માતાના ધાવણમાં જીલ્લાય થાય તેવો ગુણ મોકેલો છે, માટે બાળકને મા પાસે ધાવવા મૂકવું. તેમ ટરપીટન તેલ માતાના ગુલ્લ ભાગમાં ચોળવા જૂલવું નહિં.

આ પછી માતાને સાફસૂક કરી ખાવા માટે સારો ખોરાક આપવો. ભારે અજીણું થાય તેવો ખોરાક આપવો નહિ કારણ અજીણું થવાથી તાવ લાગુ થઇ જાય તો પછી સુવારોગની શરૂઆત થવા માંડે છે. બાળક ૧૦ દિવસનું થયા પહેલાં કાષ્ઠને ચામડી ઉપર ફેલાય થાય છે તેને વધારવાં કહે છે તેના ઉપર ઘી ઉનું કરીને ચોપડવું.

ધાવણ:—બાળકનો માતાના ધાવણ ઉપર હક છે, માટે માતાએજ તેને ધવરાવી પોષણ કરવું જો ધાવણ ન આવતું હોય કે માતા રોગીષ્ટ હોય કે મરી ગઇ હોય તોજ ગાયનું દૂધ પાણી અરધું નાંખી ગરમ કરી કપડે ગાળીને આપવું.

કદાપી ધાવ રાખવાની જરૂર પડે તો ધાવ રાખતા પહેલાં નીચે મુજબ બાળકને ધ્યાનમાં રાખવી.

૧. ધાવ જીવાન નિરોગી ને ધાવનાર બાળકની ઉંમરનું બચ્ચું હોય તેવી વિશ્વાસ મળે તોજ રાખવી નહિ તો ગાયના દૂધ ઉપર ચલાવવું.

ધાવણુ વધારે લાવવાના ઉપાયઃ

૧. દુધનો ખોરાક વધારવો. ૨. લીલું ટોપર ખવરાવવું લીલું ના મળે તો સૂકાં ટોપરાં લાવી રાત્રે ગરમ પાણીમાં પલાળી સવારે ગોળ સાથે ખાવા આપવાં.

૨. જવ છડી શેકી તેનો લોટ કરી દુધમાં નાંખી ખીર કરી સવારમાં માતાને નાસ્તા તરીકે આપવી.

૩. સુવા દાણા શેકી તેનો ઉકાળો આપવો તેમાં ગોળ તથા ઘી આપવું.

૪. જૂના ચોખાની કણકીની દુધમાં ખીર કરીને ખાવી.

૫. બાજરીનું લૈડકું કરી તેમાં તાણુ દહી કે છાશ નાંખી ખાવા આપવું.

ધાવણુ ધવરાવવાની રીત.

બાળક ત્રણ માસનું થાય ત્યાં સુધી બપો કલાકના અંતરે ધવરાવવું આવી રીતે કરવાથી તેને ધાવણું અજીર્ણ નહિ થાય, ને વારંવાર ઝાડા નહિ થાય.

બાલકને છ માસનું થાય ત્યાં સુધી તેને રાતમાં થોડું થોડું ધવરાવવું ને છ માસ પછી તો રાતમાં એકદમ એવારજ ધવરાવવું.

વિલાયતમાં તો બાળક કેટલું ધાવે છે તે ધવરાવતા પહેલાં ને પછી જોખી બુંએ છે એટલે કેટલો તોલ વધે છે તે ઉપરથી જાણી શકાય છે.

બાળક ઉંઘતું હોય તો જગાડી ધવરાવવું નહિ: કારણ ઉંઘમાં બાળક વૃદ્ધિ પામતું હોય છે

ધવરાવતાં માતાએ વિચાર કરવો નહિ, ક્રોધ કરવો નહિ તથા લડવાડ થાય તેવું બોલવું નહિ.

માતા રોવા કુટવા ગઈ હોય, તડકામાં ગઈ હોય, કોધના આવે-
શમાં આવી ગઈ હોય તો બાળકને ધાવણુ ઝેર સમાન થઈ પડે છે
માટે સ્નાન કરી ધવાડવું.

લીલા કાચા રંગની ચોળી કે કાપડું પહેરવું નહિ તેની અસ-
રથી બાળકને ઝેર ચઢેલું માલમ પડ્યું છે.

ધવરાવતી વખતે ચાન માતાએ સ્વચ્છ કરી કપડાથી લૂછીને
પછી બાળકને ધવરાવવું.

પ્રકરણ ૭ મું.

દુધ તૈયાર કરવાની રીત.

બાળક તદ્દન નાનું હોય ત્યારે દુધમાં ત્રણ ઘણું પાણીને જરા
સાકર તાંબી એક ઉલરો આવે તેટલું ગરમ કરી કપડાથી ગળી
નાંબી સ્વચ્છ શીશીમાં ભરી મૂકી થોડું થોડું પાવું દીવસનું દિવસે
ને રાતનું રાતે પાવું.

૧. બકરીનું તાણું દુધ મળે તો ઉકાળવાની જરૂર નથી, બાળક
જેમ જેમ મોટું થાય તેમ તેમ પાણી કમી કરતા જવું, દુધ પાવાથી
ચુંક કે ઉલટી થાય તો ચુનાનું પાણી મેળવીને પાવું.

દુધ થોડે થોડે પાવાની ટેવ પાડવી, એકદમ પાવાથી તેના પેટમાં
દુધનાં કોકડાં બાઝે છે.

બગડી ગયેલું કે ફાટી ગયેલું દુધ પાવું નહિ દુધની મલાઈ
ઢાઢી લેવાથી દુધ હલકું થાય છે ને પચે છે. દુધ પાતી વખતે
કપડાપર પડે છે. તેથી છાતી ઉપર લૂગડું વીટવું કે લાળીયાં બાંધી
પાવું, પછી પાણીથી સાફ કરવું દુધમાં પાણી નાંખવાથી દુધ બગ-
ડવું નથી તે માલમ પડ્યું છે. નાનું બાળક બે કલાકથી વધારે

ઉંઘી ગયું હોય તો તેને જગાડી રમાડી પછી ધવરાવવું ને તેમ ના કરીયે તો બાળકનો કંઠ ખેસી જાય છે.

બાળક જેમ જેમ મોટું થાય છે તેમ દુધ વધારે પી શકે છે પણ દુધની અછત હોય તો નીચે મુજબ ખોરાક તૈયાર કરવો.

વિશ્વાયતી ખોરાક સારો આવતો હશે. પણ ક્યા દેશથી કેટલી મુદત ઉપર બનાવેલો તેની ખાતરી શી ? માટે દેશમાં વૈદ્યોએ બાળકોના દેશી ખોરાક તૈયાર કરવા બોધ્યે.

જવનો સાચવો. જવ જૂનાં લાવી છડી નાંખી તેની કળીયો કાઢવી, પછી રેતીમાં શેકવા. પછી દળી તેનો આટો ચાળી તૈયાર કરવો. તેમાંથી બાળકની શક્તિ પ્રમાણે દૂધમાં નાંખી ખીર કરવી. અથવા માંહી સાકર નાંખી ખવરાવતી વખતે ઘી નાંખી ચટાડવું. અને આવડત હોય તો તેની પૈસા જેવડી ચકતીઓ શેકીને બનાવવી.

ચણા શેકેલા લાવી. કુટી ગએલાનાં છોડાં કાઢી ખલમાં વાડી તેનો ભૂકા કરવો. તેમાં સાકર નાંખી ઘી સાથે ચટાડવું—

સાચુ ચોખાને પાણીમાં ઘોઈ નાખીને પછી પાણી નાખી ઉકાળવા પાવલીબાર ચોખા પાશેર પાણીમાં નાંખી ઉકાળવા. એક રસ ચર્ધ જાય ત્યારે બેઘડું દૂધ નાખી ફરી ઉકાળવા દેવું. પણ જોકુ ન થાય તેની કાળજી રાખી ઉતારી લેવું. ઉકાળતાં ૧ ચમચી સાકર નાંખવી. પછી ચમચી વડે પાવું.

ખાંડની ટીકડીઓ અને નાના ખીસ્કુટ આવે છે. તે આપવા નહિ. કારણ ખીસ્કુટો ખમીર નાંખી આટો કાવાય ત્યારે જ બને છે તેમાં પોષ્ટિક તત્વ નાશ પામેલું કે ઓછું જ હોય છે.

મમરા શેલી મગફળી કાબુ અને અંજીર છોકરાને દાંત આવે ત્યારે ખાવા આપવાં.

નાના બાળકને દૂધ ખૂબ ઉકાળીને આપવાથી દૂધ ભારે પડે છે. તેમ દૂધ બહુ ઉકાળવાથી દૂધની પોષણકારક શક્તિ ઘટી જાય છે. બહુ ગળપણવાળા પદાર્થો ઝાઝા ખાવાની ટેવ પડવા દેવી નહિ.

અકરણુ ૮.

આરોગ્યતા વિષે.

બાળકને ખુશી હવા સ્વચ્છ પાણી ને કસરતની જરૂર છે; બાળક બેસવા ના શીખ્યું હોય ત્યારથી જ કુદરતે તેના હાથ પગ હલાવવાની જાણે સમજણ પાડી ના હોય તેમ તે હલાવ્યા કરે છે. આજોટવાની ને પથારીમાંથી ખસવાની તેને કુદરતી ટેવ હોય છે. જ્યાં સુધી તે સાજુ હોય છે ત્યાં સુધી પોતે રમ્યા કરે છે. બાળક જ્યારે સુસ્ત થઇ પડી રહે ત્યારે જાણવું કે તેને કંઈ બાધિ થયો છે. ને સુખ નથી.

ખાવા પીવામાં ને ધવરાવવામાં નિયમિતપણું રાખવું એ પણ આરોગ્યતા સાચવવાનો જ માર્ગ છે,

પાણી ગળવાના ગરણાં પાતળાં આછા વણાટનાં કે કાણાવાળા ન રાખવાં, પણ આદીનાં જડાં ગરણાં કાંણા વગરનાં રાખવાં ખરાબ ગરણાં રાખવાથી પાણીમાં જંતુઓ ને કચરો જમી શકે છે. ને પાછળથી વાળાનું દર્દ લાગુ પડે છે.

રોગનો વાવર ચાલતો હોય ત્યારે પીવાનું પાણી ઉકાળીને ઠંડું થયા પછી વાપરવું, ઉકાળતી વખતે સાફ કરેલી ઈંટનો ગરમ કડકો નાખવો. પછી ગળવું.

બાળક પોતાની મેળે રમી શકે એવડું મોડું હોય તો તેને રમવા દેવું. તેથી જુખ સારી લાગે છે ને પરસેવો વળે છે.

નાનું બાળક તાળીયો વગાડે કે ધુધરો વગાડે તે પણ કસરત છે. માટે ધવરાબ્યા પછી જમીન ઉપર ગોઠડી નાંખી નાના બાળકને

ખાસ થોડી વખત રમવા દેવું, તે વખતે પગ પછાડે અંબળાય ઉંધું પડે એ બધી કસરત સમજવી.

શરીરમાંથી કચરો કાઢવા ને જ્ઞાન મેળવવા દશ દરવાજા મૂકેલા છે. તે વડે બાળક જન્મ્યું ત્યારથી જ્ઞાન લેવાજ માંડે છે, ને ચામડી તથા આંખનો ઉપયોગ પ્રથમથી જ શરૂ કરવા માંડે છે.

હાલનાં માબાપ બહુવવાની ચીંતા રાખે છે, પણ કસરત કરાવી શરીર બળવાન બનાવવાની કાળજી રાખતાં નથી. અંગ્રેજો પ્રથમ શરીર બળવાન બનાવવાની કાળજી રાખે છે, તેથી તે બળવાન બને છે.

બાળકને આરોગ્ય રાખવાને જિંઘની પણ જરૂર છે, માટે બાળક વધારે ઉઘે તો ઉઘવા દેવું, કાચી ઉંઘે વારંવાર ઉઠાડવું નહિ, સારી જિંઘ એ શરીરને તાજુ કરનારને થાક ઉતારનાર છે, માટે બીજાનાં સ્વચ્છ માકલુ ચાંચડ, વગરનાંને હમેશ ધોયેલાં વાપરવાં. ફેટલીક વખત બાળકનાં ખોયાં સાફ કરવામાં આવતાં નથી. બાળક ઘોડીયામાં તે કારણથી ઉઘતું નથી ત્યારે હીંચકા મોટા મોટા નાંખી ઉઘાડી દેવામાં આવે છે એ ફેટલી મુરખાઇ છે, તેનો વિચાર કરવો.

લાકડાનાં ઘોડીયાં કે પારણાં હોય તો સાથુ નાંખી ગરમ પાણી વડે કપડાના કુચાથી ઘસીને ધોવાં, તે પછી રોજ ઘાસતેલનું પોતું લાકડાં ઉપર મારી લેવું.

ઘોડીયાં મૂકવામાં જગ્યા પસંદ કરવામાં તેને હવા ફૂવી રીતે મળશે તેનો પૂર્ણ વિચાર કરવાનો છે, તેમ ઘોડોયા ઉપર મચ્છરદાની ખાસ રાખવી જોઈએ કે માખી મચ્છર અંદર જઈ ઉઘમાં ખલેલ કરી શકે નહિ. તેમ આંખ ઉપર સામેથી અજવાળું આવવું ન જોઈએ.

વળી ઘોડીઆ પાસેની બીંતોમાં અને તેની પાસે પડી રહેતી ચીજોમાં માકલુ ભરાઈ રહે છે. તે રાતે ત્યાંથી નીકળી ઘોડીયે ચઢીને બાળકને કરડે છે. તેથી બાળક રડે છે ને માબાપની ઉંઘમાં ખલેલ કરે છે.

નાનાં બાળકનાં બાળોત્તીયા ધોવાની કાળજી નહિ રાખવાથી તે મુતરવાળાં થઇ ગંધાય છે. માટે વારા ફરતી બદલી શકાય તેટલાં રાખવાં જોઇએ. તેમ ઋતુ પ્રમાણે જડાં પાતળાં કરાવવાં.

બાળકને પહેરવાનાં કપડાં સાંકડાં ના કરાવવાં. તેમ મેલાં વાપરવાં ન પડે માટે ઓછામાં ઓછાં ચાર જોડ કપડાં શીવડાવવાં. ને રોજ ન ધોવાય તો તડકે તો નાંખવાં જ જોઇએ.

બાળકો ભિલાડાં રાખવાથી ચોમાસા ને શીયાળામાં શરદી થાય છે ને ઉનાળામાં લુક લાગે છે. વળી શીયાળામાં છાતી ઉપર ખાદી કે ઉનના કપડાનો પટ્ટો વીંટવો જોઇએ.

શીયાળામાં બાળકને સરદી ના લાગે માટે તેલ અજમો નાંખી કકડાવી ગરમ કરી ગાળીને શીશીમાં ભરી મુકવું તે હેલી કે જંગમમાં બાળકના શરીરે ચોળવું.

નાવા ધોવાની પણ માતાએ હમેશ કાળજી રાખવી.

જડા ટુવાલથી શરીર લોવું જોઇએ, નવરાવતી વખતે માથા ઉપર બહુ ગરમ પાણી નાંખવું નહિ.

બાળકનું શરીર સુવાળું રહે ગરમી ફૂટે નહિ માટે દૂધ દહીં છાસથી ચોળી મસળીને પછી નવરાવવું, તેલ ચોળવું.

હાલમાં કારટીક નામનો સાણુમાં ખાર આવે છે. તે ચામડીને ખરછટ કરી મુકે છે, માટે આપણી જુની રીત બાજરીનો લોટ ને તેલ ચોળીને નવરાવવાથી મેલ કપાય છે. સાણુ ચામડીને નુકશાન ના કરે તેવો પૈસાદાર લોકો વાપરે તો તેમને માટે ઠીક છે.

કેટલીક વખતે બાળકનાં વળામણુ કોહી જાય છે, જે ઠંડાણુ ચામડી કોહી હોય ત્યાં પાણીથી ઘોષ ઘી ચોપડી ઉપર માટલાં ઉપર રજ કે કાથાની કે શંખજીરાની બૂટી બબરાવવી.

નવરાત્રી પછી બાળકનાં બધાં અંગ વાળવાં, ને જનન ઈંદ્રીઓ તપાસી પાણીવડે સાફ કરવી.

બાળકને નવરાત્રીની જગે બહુ પવન આવતો હોય ત્યાં રાખવી નહિ, તેમ નવરાત્રીનાં કાનમાં પાણી પેશી ન જાય માટે રૂનાં પુમકાં કરી કાનના છિદ્રમાં ખોસવાં.

ઔરી અછબડા કે શીળીનું જોખમ ભોગવવું ના પડે માટે બાળક ત્રણ મહીનાનું થાય કે બળીયા ટંકાવવા.

રોગના વાવર ચાલતા હોય બ્યારે બાળકને શરદી લાગવા દેવી નહિ. ઉઝગરો કરાવવો નહિ. અજીર્ણ થવા દેવું નહિ, ટાઢે મરવા દેવું નહિ, રાત્રે ઉઘાડુ રાખવું નહિ. માંદા છોકરાંને સંગ થવા દેવો નહિ. ને ઘરમાં લોમડાની ધૂણી કરવી ને શરીરની ગરમી સાચવવી.

ટાઢનો વખત ચાલતો હોય તો સુવાના ઓરડામાં ધીમા દેવ. દેવતાની સગડી સળગાવી ચાલુ રાખવી. તેમ સુકો રૂતુમાં હવા સૂકી થઈ ગઈ હોય તો સગડી સળગાવી પાણીની વરાળ ઓરડામાં ઉત્પન્ન કરવી.

કેટલીક વખતે માઆપ નાનાં બાળકને અણસમજી છોકરાને તેડવા આપે છે. તેઓ ગફલતથી બાળકને પાડી નાંખે તો નુકશાન થવાનો ભય રહે છે. માટે છોકરાંને તેડવાનું કામ સોંપવું નહિ.

કેટલીક સ્ત્રીઓ બાળકને રમાડતાં રમાડતાં ઉછાળે છે તેથી પડી જાય તો કુમળાં હાડકાં મરડાઈ જાય છે ને ખોડ આવે છે.

બાળકને મંદવાડ માલમ પડે કે આળસમાં ને આળસમાં દિવસો જવા દેવા નહિ. પણ અનુભવી માણસોની સલાહ લઈ દવા કરવામાં ધીલ કરવી નહિ.

ઋતુઓમાં ફેરફાર થાય વરસાદની હેલી થાય, અગર સખ્ત ગરમી પડે ત્યારે ખાસ બાળકની સંભાળ રાખવા ચુકવું નહિ.

દીવા દેવતા કે સગડી કે સ્ટવ પાસે બાળકને બેસવા કે રમવા દેવાં નહિ ને કદાપિ બાળકનાં કપડાં સળગી ઉઠે તો તુરત કામળો કે ગોદડી ઉપર લપેટીને ઓઢાડી દેવી કે તુરત ઓલવાશે કેટલાક લોકો પાણી રેડે છે તેના કરતાં તેને ઢાંકી દેવું ફાયદાકારક માલમ પડ્યું છે.

કરણ્ય ૯ મું.

માબાપની બૂલોં અગર ગફલતો.

૧. રોગની પરીક્ષા કરાવ્યા સિવાય આડી અવળી દવા ન કરવી.
૨. દરેક દવા તેનો ગુણ જણાય તો પકડી રાખવી ને અવગુણ જણાય તો બંધ કરવી.
૩. દરેક દવાની અજમાયશ દી. ૩ તો કરવી જોઈયે. નહિ તો રોજરોજ દવા બદલવાથી ફાયદાને બદલે નુકસાન થાય છે.
૪. ધરગતુ દવાથી મટતું ના હોય તો હોશિયાર વૈદની દવા કરાવા ચુકવું નહિ.
૫. વૈદે આપેલી દવા કેવી રીતે વાપરવી, તે સમજી લેવું. દવા અદલબદલ ના થાય તેની કાળજી રાખવી. શીશીમાં દવા પાણી જેવી હોય તો દરેક ફેરે દવા પાતી વેળા શીશી હલાવવી.
૬. વૈદને દેખાડો તે વખતે વૈદ પૂછે તે સાચી વાત કહેવી.
૭. માંદા બાળકને બહુ વાર ખવરાવવાની બૂલ ન કરવી પણ જીવન શક્તિ સચવાય એટલું દુધજ ગરમ કરી ગાળીને આપવું.
૮. માબાપે બાળકના રોગમાં થતી ક્રિયાઓ તથા ઝાડા પેશાબ સંબંધી બાબતો ખાસ માતાએ ચોકસીથી જોઈ વૈદ પૂછે તેનો ખુલાસો કરવો. ઝાડો કેટલીવાર થાય છે. પાતળો છે કે જાડો ઝાડામાં શુ નીકળે છે રંગ કેવો

છે ઉપર ફીણ આવે છે, બાળકે શુ ખાધુ છે માતા શુ ખાય છે, તાવ આવતો હોય તો ચડ ઉતરતો છે, કેવી જાતનો છે પેટમાં ખજાણાટ થાય છે, આંતરડાં બોલે છે, વાદ્ય છે કે નહિ ઉધે છે કે નહિ વીગરે બાળતથી વાકિફ થઇ વૈદ પાસે જવું.

કેટલીક વખતે શીઆળામાં ઘોડીઆ પાસે સગડીમાં કે ડીકરામાં દેવતા ગરમી રહેવા મુકે છે, તે વખતે હીદાળવાથી પવનના લીધે દેવતા સળગી ઘોડીયું સળગી જાય છે, તે બાળત ધ્યાનમાં રાખીને કામ લેવું,

વળી માઆપો બાળકને ઠંડીમાં નવરાવે છે તેમ ન થવું બેધયે, વળી ઘોડીયાનું ખોયું ખંખેર્યા વગર બાળકને સુવાડવું નહિ, ઠંડાં ઉધાડાં કે ઉતરી ગએલો ખોરાક આપવો નહિ, કાન નાક કે છુંદણા છુંદાવાની ભૂલો કરવી નહિ.

કેટલીક વખત માઆપ બાળક માંદુ હોય તો દવા ન કરતાં દોરા-ધાગા-ખાધાઓને ભૂત પ્રેતના વહેમ લાવી ભૂવા કે જોષીઓ પાસે જઇ વખત ગુમાવે છે, વળી કેટલીક માતાઓ નજર બાંધે છે કુલ્ડી ઉની કરી ને પર પાણી છાંટે છે દુચકા કરે છે, આવી આવી ભૂલો દવા કરવાનો વખત ગુમાવે છે, ને પછી રોગ વધી જાય છે, ને પોતાનું અમુલ્ય બાળક ગુમાવે છે,

કેટલાક દવા કરાવે છે, પણ દવા શીશી અસરો કરે છે, રોગ વધે છે, દવા અવળી પડી છે અથવા લાવેલી દવા છોકરાના પેટમાં જાય છે કે નહિ તે સંબંધી કાળજી પૂર્વક ધ્યાન નહિ આપવાથી પણ જલદી રોગ મટતો નથી ને વૈદનો કે નશીબનો વાંક કાઢે છે. આ બધુ અજ્ઞાનપણાને લીધે થતી ભૂલોનું પરિણામ છે.

કેટલીક વખતે પુરૂષ મા ઉપર બધો આધાર રાખે છે ને મા મુર્ખ કે બીન કાળજીવાળી હોય તો પણ રોગ મટતો નથી. પુરૂષને પોતાનો ધંધો હોવાથી બાળકની સંભાળ રાખી શકાતી નથી, માટે બાળકની મંદગીમાં સ્ત્રી પુરૂષો બંનેએ ખાસ દેખરેખ રાખવી.

પ્રકરણ ૧૦

દેશમાં બાળકોનું મરણ પ્રમાણ વધી ગયું છે, તેમાં પણ માઆપની ભૂલો રહેલી છે તેમાંની થોડી જણાવું છે.

૧. સ્ત્રી પુરૂષ કાચી ઉમરના હોવા છતાં પ્રજા થવાથી.
૨. ગર્ભાવસ્થામાં બે કાળજી રહેવાથી.
૩. યોગ્ય રીતે સુવાવડમાં બાળક નહિ સચવાયાથી.
૪. સાફ દૂધ નહિ મળવાથી.
૫. ખોટા વહેમોથી.
૬. ઉપદંશ કે ક્ષય રોગી માઆપથી પ્રજા થઈ હોય તેથી.
૭. ચેપી રોગોનો અટકાવ નહિ થવાથી ને બે કાળજીથી.
૮. ગર્ભિણી સ્ત્રીઓની ગર્ભાકાળમાં વૈદકીય તપાસ નહિ રાખવાથી.
૯. પીયરમાં બાળકને તેડતાં મૂકતાં શરમને લીધે બાળક નહિ સચવાયાથી.
૧૦. સ્ત્રીઓને બાળક ત્રણ માસનું થયું નાં હોય ને ગર્ભ રહેવાથી
૧૧. છોકરાં કેવી રીતે ઉછેરવા કે સાચવવાનું અજ્ઞાન હોવાથી.

વળી માઆપના જેવાં છોકરાં નીપજતાં નથી. તેમાં પણ માઆપની ભૂલ છે, નહિ તો કહેવત છે કે વડ જેવા ટેટા ને આપ તેવા બેટા પાકવા બેઠયે, તે પાકતા નથી, એ પણ ભૂલ છે,

આ બાબત બીજે ઠેકાણે કેટલીક સૂચનાઓ આપી છે, તે પ્રમાણે વર્તે તો કુદરત ભૂલ નથી કરતી માણસજ કરે છે ને તેનું પરિણામ પોતે ભોગવે છે, માટે માણસો—એ તો કુદરતના નિયમ સમજી કુદરતને અનુકુળતાઓ કરી આપવાની છે, તે પ્રમાણે કરે તેને લાભ છે જૂઓ પશ્ચિમવાસીઓનાં બચ્ચાં,

પ્રકરણ ૧૧ સું.

બાળકોના અકરમાત વખતે તાત્કાલીક ઉપાયો.

- ૧ બાળક પડી જવાથી ચામડી ઊલ્લાય તો તેલનું માલેશ કરવું,

૨. શીયાળામાં માવડું થાય કે ટાઢ બહુ પડે તો તે વખતે બાળકને તેલમાં અજમેા નાંખી ગરમ કરીને શરીરે ચોળવું,
૩. ઘા પડી લોહી નીકળે તો પાણીની ધાર કરવી અથવા ધાસતેલ નું પેલ મુકવું અથવા ૩ બાળીને નેની ભૂકી ધા ઉપર દબાવવી
૪. હાથ પગ ઉતરી જાય તો તુર્ત ચઢાવવા જવું.
૫. છોકરૂં દાજ ગયું હોય તો ચુનાના નોતરેલા પાણીમાં તેલનું તેલ નાંખી ઘૂરી મક્કમ કરવો, થોડું દાજયું હોય ને ચામડી બળી ગઇ ના હોય તો તેલનું પૂમડું બાંધવું.
૬. નાકમાં કંઈ બીયા કે ઠળીઓ પેસી ગયો હોય તો અડાયા છાણાની રાખ પાવલીબાર લેઇ ચાળી તેમાં બે ટીપાં આકડાનું દુધ નાંખી મિશ્ર કરી નાકે સુગાડવાથી છીંકા આવી પેઠેલી ચીજ નીકળી જશે અગર છીંકણી સુંઘાડવી. પછી નાકમાં ઘી ચોપડવું.
૭. કાનમાં કંઈ જવડું પેસી ગયું હોય તો કાનમાં તેલ મુકવું.
૮. આંખમાં ઝુંક લાગી હોય અગર આંખ વાગવાથી લાલ થઇ હોય તો લોઢાની કડબીને લાલચોળ ગરમ કરો માંહી ઘી નાંખી બજેલા ઘીનાં પેલ કરી આંખે મુકવાં.
૯. એકદમ છોકરૂં પેટના દરદથી રોતું બંધ ના થાય તો પાપડીયો ખારો વાલ ૨ પાણીમાં નાંખી ચમચો બે પાણી પાવું.
૧૦. ધાનું લોહી બંધ ના થતું હોય તો ફટકડી ઠંડા પાણીમાં નાંખી ઉપર ધાર કરવી.
૧૧. છોકરાના કે પોતાના કપડાં સળગ્યા હોય તો તુર્ત ગોદડું ઓઢાડી દેવું, ઓલવાઇ જશે,
૧૨. નસકોરી ફૂટી ગઇ હોય તો માથા ઉપર ઠંડું પાણી રેડવું, અગર માથા ઉપર માટી બીની કરી બાંધવી,
૧૩. આંખ એકદમ આવી હોય તો આંખમાં ધાવણ પાડવું,

તેયાર દવાની જાહેર ખબર

૧ દાદરની દવા	૦-૪-૦	૯ ચર્મની ગોળી	૫૦ ૦-૮-૦
૨ ખર્જૂવાની દવા	૦-૮-૦	૧૦ સુખરે ચક્રગોળી	૫૦ ૦-૭-૦
૩ ખસની દવા	૦-૪-૦	૧૧ દંતમંજન ડબ્બી	૦-૪-૦
૪ લોહીવાની દવા	૦-૪-૦	૧૨ મર્મધારણુ દવા	૧-૦-૦
૫ પ્રદરની દવા	૦-૮-૦	૧૩ ધાવણુ અગ્નિ	
૬ ખસારવાની સોગટી	૦-૪-૦	દુધમાં પીવાની બૂકી શે	૦-૪-૦
૭ મેંશની ડબ્બી	૦-૧-૦	૧૪ ગોળખું દીવેલ શે. ૧	૦-૭-૦

પુસ્તક મલવાનાં ઠેકાણાં

અમદાવાદ	માધુભાઈની મીલમાં } સારંગપુર દરવાજા }	મણીલાલ ઘેલાભાઈ વીજળીવાળા
મહેમદાવાદ	સોર્ટર કેશવલાલ ઘેલાભાઈ	નાગરકુર્મ ચક્રે
કોટાસણ	માસ્તર અમૃતલાલ ઘેલાભાઈ	
ધ. મહીકાંડા		
વડોદરા	હરિપ્રસાદ ડાભાભાઈ	કાંપની પોસ્ટ ઓરીસ
સાદરા	કન્યાશાળાનાં મહેતીજી	રેવા બેન
મુંબાઈ	કા. કાન્તિપ્રસાદ અમૃતલાલ	બેલાડ રમીયર રૂમ- તરોડ શેઠ મનજી નથુભાઈની ઓરીસમાં
વડોદરા	કારેલી બાગમાં પંડિત આનંદપ્રીયજી	

